

Social Sciences Indexed

International
SOCIAL MENTALITY AND
RESEARCHER THINKERS JOURNAL
Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
SMARTjournal (ISSN:2630-631X)

Architecture, Culture, Economics and Administration, Educational Sciences, Engineering, Fine Arts, History, Language, Literature, Pedagogy, Psychology, Religion, Sociology, Tourism and Tourism Management & Other Disciplines in Social Sciences

2019

Vol:5, Issue:23

pp.1371-1391

www.smartofjournal.com

editorsmartjournal@gmail.com

MECLİS TUTANAKLARINDA KAFKASLARDA SİYASİ DURUM VE TÜRKİYE (1921)

OLITICAL SITUATION IN CAUCASUS AND TURKEY (1921)

Prof.Dr. M. Salih MERCAN

Bitlis Eren Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi, Bitlis/TÜRKİYE

Article Arrival Date : 28.07.2019

Article Published Date : 02.09.2019

Article Type : Research Article

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.351>

Reference : Mercan, M.S. (2019). "Meclis Tutanaklarında Kafkaslarda Siyasi Durum ve Türkiye (1921)", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 5(23): 1371-1391

ÖZET

Kafkasya'da bir haftadan beri Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcüler arasında muharebe başlamıştır. Vaziyet bizim için gayet mühimdir. Şimdiye kadar Kafkasya'da sükût etmiş olan İngiliz nüfuzu tekrar tesirini göstermiş ve evvela Kafkasya'da bulunan, Rusya Sovyetleriyle düşman olan hükümetler arasında yeni yeni tesirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Mütareke imzalandığı sırada bizim ordumuz Kars, Ardahan ve mütarekenin bir maddesi gereğince buraları biz tahliyeyi taahhüt etmiştik. Bu tetkikatımızı nazarı dikkate almaksızın ordumuzun çekilmesini talep ve icbar ettiler. Burada ordumuz çekildikten sonra Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcülere bir kısmını Ermenilere teslim ettiler. İngilizlerin takip etmek istedikleri siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve hayatı milliyemizi boğmaktan ibaret idi. Bunu şimalden cenuba doğru belirtmek mümkündür.. Gürcü Hükümeti, Ermeni Hükümeti Nesturilerden yapacakları Hıristiyan bir hükümet, Musul'da İngiliz Hükümeti, Suriye şimalinde ve Adana'da Fransız Hükümeti, Antalya'da İtalya Hükümeti, Marmara ve sahillerinde beynelmilel bir hükümet, bir de şimalde Pontus hükümeti. Biz bu çemberin bir kısmını imha ettik. Fakat İngilizler tekrar bunu ikbal etmek ve İslamların Bolşevikler aleyhinde Balkanlarda zuhura gelen âdemi emniyet ve husumetlerimi daha ziyade körükleyerek İslâmları dahi Rusların aleyhine kullanmak ve Hıristiyanları dahi Rusların ve bizim aleyhimize kullanmak şartıyla orada bir Kafkas konfederasyonu teşkil emelinde uğraşmaya başlamışlardır. Buna karşı bir takım tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bugünkü şeraite göre Misakı Millîye muhalif bir sulhu kabul ve imza edemez. Bunda mahzurlar vardır. Çünkü böyle ufak bir mesele için değil; istiklâlimizi temin ve müdafaa için Londra'ya giden murahhaslarımızın elindeki düstur da Misakı Millîdir. Bundan sarfınazar edemeyiz dedik. Onlar da bütün cihana karşı bunu müdafaa edeceklerdir. Binaenaleyh diğer taraftan Gürcülerle sulh yapmak isterken bundan fedakârlık yapmak olmaz. Sonra o düstur duçarî zaaf olur. Şimdi bizim, Gürcü sefaretî vasıtasıyla Gürcistan Hükümetine tebliğ ettiğimiz şifahi bir nota ki bugünden Ardahan livasını ve Artvin kazasını ihtiva eder. Buraları bize iade ve teslim edecekler. Diğer taraftan Batum limanı ve şehri için ahalisinin reyine müracaatla vaziyeti tespit olunacaktır.. Yani orada da Misakı Millînin emrettiği kaydı ifade ediyoruz. Şimdi bu esas dairesinde ve Misakı Millînin emrettiği bir sulh yapmak isterlerse onu imza edebiliriz. Bu düşünce ile Misakı Millîyi tecelli ettirmek için, Kars'ı işgal ettik, Gümrü'yü işgal ettik ve daha birçok yerleri işgal ettik. Bu sırada Ermenistan komünizme olmuştur ve komünist bir Ermeni Hükümeti ortaya çıkmıştır. İtilaf Devletleri ve bu ittifaka dahil olmayan ülkeler, Evliye i selâseye dâhil olan yerlerden çekiliniz demediler; yalnız Gümrü'yü tahliye ediniz dediler. Kars'ın şarkından, şimalinden çekilmesini bize teklif ettiler. Biz bu teklife riayet etmedik ve etmediğimizden dolayı da onlar bizimle muharebe etmediler ve edemediler.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Türkiye, Rusya, Gürcistan, Ermenistan

ABSTRACT

For a week in the Caucasus, combat between Azerbaijan and Armenia and Georgians began. The situation is very important for us. The British influence, which has so far been silent in the Caucasus, has again been influenced, and new influences have begun to emerge between the Soviet Soviets and the hostile governments in the Caucasus. When our armistice was

signed, our army in Kars, Ardahan and an article of the armistice had promised to evacuate them. They demanded that our army to withdraw without taking into consideration this investigation. After the withdrawal of our army, they handed Kars to the Armenians and some of the Ardahan to the Georgians and some to the Armenians. The politics that the British wanted to pursue were to establish an enemy circle around us and to suffocate our nationality. The Georgian Government, the Armenian Government, a Christian government from the Nestorians, the British Government in Mosul, the French Government in Syria and Adana, the Italian Government in Antalya, an international government in the Marmara and its coasts. Pontus government. We destroyed part of this circle. But again, the British began to engage in the aim of establishing a Caucasian confederation on the condition that they would use the Islam against the Russians and even use the Christians against the Russians by encouraging my security and animosity against the Bolsheviks in the Balkans. A number of measures have been taken against this.

Grand National Assembly of Turkey Pact Milliy Government accepted a peace based on current circumstances and the opposition can not signature. There are drawbacks in this. Because not for such a small matter; The motto of our managing directors who went to London to provide our independence and defense is Misakı Milli. We said we couldn't avoid it. They will defend it against all the world. On the other hand, while trying to make peace with the Georgians, there is no sacrifice. Then the motto becomes weak. A note we have communicated to the Georgian Government through the Georgian embassy now includes the Ardahan liva and the Artvin accident. They will return and deliver these places to us. On the other hand, the state of Batumi for the port and city will be determined by applying to the rating of the population. Now, if they want to make a peace in this main office and ordered by the National Pact, we can sign it. With this idea, we have invaded Kars, occupied Gyumri and occupied many other places in order to manifest the National Pact. Meanwhile, Armenia became communism and a communist Armenian government emerged. The Entente States and the countries that were not included in this alliance did not say to withdraw from the places included in the Marriage; only evacuate Gümrü said. They asked us to withdraw Kars from the song and the song. We did not obey this offer, and because we did not, they did not and could not fight with us.

Key words: Caucasus, Turkey, Russia, Georgia, Armenia

1. GİRİŞ

Rusya'da 1917 İhtilalı çıkınca, Maverayı Kafkasya (Transkafkasya) Gücü Menşevikler önder rolünü üzerlerine aldılar. Rus İhtilalının hürriyet ve demokrasi içinde gelişeceği ve Rusya'nın da "demokratik ve federal bir cumhuriyet" olarak kurulacağı görüşünü en çok Gürcü Sosyalistleri savunmuşlardı. İhtilalı müteakip, Çarlık idaresinin yerine geçmek üzere, "Geçici Hükümet" tarafından Petrograt'taki mebuslardan bir "Maverayı Kafkas Komitesi" (OZPKOM-Osobiy Zakafkazskiy Komitet) teşkil edildi ve Tiflis'e gönderildi. .Bu komitede Gürcüler en önemli mevkileri işgal etmekte idiler. ¹

İhtilalın ortaya koyduğu prensiplere ayak uydurmak üzere, Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı aydınlar arasında, sosyalizmle birlikte "Milliyetçilik" almış yürümüşü. Bu hususta "Daşnaksütün" bilhassa faaldi. Zaten Rusya ile Türkiye arasındaki harp yıllarında Ermeni milli hareketi Rus makamları tarafından desteklendiği cihetle, Ermeni milliyetçi teşkilatının faaliyetlerini hızlaştırmak için bütün şartlar ve imkânlar elverişli idi. Bu teşkilatın amacı, "Büyük Ermenistan" kurmaktı. Bunun sahası da hazırda "Türk Ermenistan'ı" denilen saha Rus kıtaları tarafından işgal edilmişti Rusya'nın haddi zatında böyle bir "Büyük Ermenistan"ı . desteklediği ve bunun kurulmasının Rusya'nın emellerine uyduğu idi. Bununla Rusya'nın İskenderun Körfezine çıkması, yani Akdeniz'e ayak basması mümkün olacağı sanılıyordu. Tabiatıyla böyle bir "Büyük Ermenistan" Rusya'nın himayesi altında bulunacaktı. Konunun en çok dikkati çeken tarafı da iktidarı ele geçiren Bolşevik Sovyet liderlerinin Ermenistan hususunda Çarlık Rusya siyasetçilerine çok yakın bir tavır almış olmalarıdır. Bu defa, Sovyet liderleri "Büyük Ermenistan" lafını etmemişler; fakat Rus işgali altındaki Türk Ermenistan'ı adını verdikleri sahaya kitle halinde Ermenilerin yerleştirilmesi ve İslam ahalinin imha edilmesi için bütün tedbirleri almışlar ve hazırlık yapmak istemişlerdi. ²

1919 Şubat'ında Sovyetlerin durumu çok tehlikeli ve rejimin devamı da şüpheli idi. İşte bu durumda Sovyet Hükümeti, her halde kendisinin milletlerarası durumunu ve bilhassa emperyalist devletler tarafından amansız bilinen Şark İslam âlemi ahalisine hoş görünmek amacıyla, Osmanlı hükümetine

¹-Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1970, Ankara, s.158

²-Kurat, a.g.e s160

bir muhtıra göndermek lüzumunu hissetmişti.³ 15 Şubat 1919 tarihini ve Çiçer'in imzasını taşıyan bu muhtıra birçok bakımdan dikkat çekicidir. Sovyet Komiserine göre; Sovyet hükümeti Türkiye ve bütün diğer devletlerle ancak barış içinde yaşamayı arzu ettikleri ve “Türk halkı ile Rus halkı arasında, Çiçer'in'e göre, ancak dostluk elini Rus halkı samimiyetle sıkacaktır.” Demek suretiyle “Rusya'nın Türkiye'ye karşı hiçbir fena niyet taşımadığı” hakkında teminat vermek istemişti. Bu Sovyet Memorandumu, adeta bir sonra başlayacak olan fakat İstanbul hükümeti tarafından değil, “Türkiye büyük Millet Meclisi Hükümeti”nin takip edeceği siyasette önemli bir yer tutacak olan “müşterek maddeleri” ihtiva ediyordu. Milli Mücadele'de, “denize düşen yılanı sarılır” deyimini takip eden ecdat düşmanı iken, fakat şu anda Türklerin en büyük düşmanı sayılan İttifak devletlerine ve bilhassa İngiltere'nin düşmanı oluveren Moskof-Ruslarla işbirliği yapabileceğini düşünmeye başlayanlar, belki de bu muhtırayı görmüşlerdi.⁴

Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle değil, Bolşevik Hükümeti ile ilişki kurmak istiyordu. Türkiye'den Rusya'ya kaçan İttihadî⁵ Terakki cemiyeti mensupları da Bolşeviklerle anlaşma yolu aramakta idiler. Rusya'da bulunan baha Said 11 Ocak 1920'de Bolşeviklerle bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmanın metni İstanbul'da İttihatçıları temsil eden ve Karakol Teşkilatını Kuran Kara Vasıf tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf'a “Ankara'daki Heyeti Temsiliyeden başka hiçbir kuruluna böyle bir anlaşmaya yetkili olmadığını bildirdi.

2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ İLİŞKİLER

Ankara'da teşekkül eden milli hükümetin ilk işlerinden biri Sovyetlerle temasa girmek üzere Moskova'ya bir heyet göndermek olacaktır. O sıralarda Sovyetler; Kolçak Deniken ve Yudaniç gibi Çar yanlısı Generaller tarafından, Doğu, Güney ve Kuzey istikametlerinden maruz kaldıkları taarruzları ve düşürülmüş oldukları vahim tehlikeleri defetmeye muvaffak olmuş fakat bir zamanlar muzaffer olarak yarı yarıya istila ettikleri Lehistan'da ağır bir şekilde yenilgiye uğramışlardı.

Varengel'in elinde, Azerbaycan Sovyetlere tabi ve Ermenistan'la Gürcistan müstakil fakat İtilaf Devletlerine, tabi bir durumda idiler.⁶ Bu sırada Kafkaslarda bazı tahriklerle birlikte toprak kazanma amacıyla çatışmaların ve işgallerin başlaması gündemdedi.

Kafkasya'da bir haftadan beri Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcüler arasında muharebe başlamıştır. Vaziyet bizim için gayet mühimdir. Şimdiye kadar Kafkasya'da sükut etmiş olan İngiliz nüfuzu tekrar tesirini göstermiş ve evvela Kafkasya'da bulunan, Rusya Sovyetleriyle düşman olan hükümetler arasında yeni yeni tesirler ikına başlamıştır. Malûmu âlinizdir ki mütareke akd olduğu sırada bizim ordumuz Kars, Ardahan ve mütarekenin bir maddesi mucibince badettetik buraların biz tahliyeyi taahhüt etmiştik. Bu tetkikatımızı nazarı dikkate almaksızın ordumuzun çekilmesini talep ve icbar ettiler. Burada ordumuz çekildikten sonra Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcülere bir kısmını Ermenilere teslim ettiler. İngilizlerin takip etmek istedikleri siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve milli hayatımızı boğmaktan ibaret idi. Bunu güneye doğru şubeletemiz. Gürcü Hükümeti, Ermeni Hükümeti işgalci davranışları, Nesturiler yapacakları Hıristiyan bir hükümet, Musul'da İngiliz Hükümeti, Suriye şimalinde ve Adana'da Fransız Hükümeti, Antalya'da İtalya Hükümeti, Marmara ve sahillerinde beynelmilel bir hükümet, bir de şimalde Pontus hükümeti. Biz bu çemberin bir kısmını imha ettik. Fakat İngilizler tekrar bunu ikmal etmek ve İslamların Bolşevikler aleyhinde Balkanlarda zuhura gelen ademi emniyet ve husumetlerini daha ziyade körükleyerek İslâmları dahi Rusların aleyhine kullanmak ve Hıristiyanları dahi Rusların ve bizim aleyhimize kullanmak şartıyla orada bir Kafkas konfederasyonu teşkil emelinde uğraşmaya başlamışlardır ve bunun ilk asarı olarak şimalî Kafkasya'da Dağıstan' da bir isyan çıkardılar. Şimalî Kafkasya ve Dağıstan'da Bolşeviklerin bir kısmını mağlup ettiler. Bakü hattına karşı tehditkâr bir vaziyet ihdas ettikleri gibi Azerbaycan'ın cenubunda da İran'a ait olan yerlerde dahi ve Bolşeviklerin

³-Aptülaha Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991, s.72

⁴-Kurat, a.g.e. s. 565

⁵- Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle, Ankara 1983, s. 227

⁶-Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara, 1995, s. 63

bir kısım kuvvetlerini orada meşgul etmişlerdir. Ermenilerin muharebeden sonra Bolşevikler tarafından işgali üzerine bir kısım kuvvetler cenup tarafına İran hududuna çekilmişlerdi. Bu kuvvetleri de lâzım geldiği veçhile takviye ettiler ve daima onların İngilizlerle irtibatını temin ve Bolşeviklerin kuvvetinden azade kalmasını temin ederek, bu suretle, Kafkasya'yı şimalden ve cenuptan hemen ayrılmış bir vaziyete getirdiler. Bu vaziyette iken. Gürcüleri de buraya bizimle görüşme yapma üzere bir sefaret heyeti gönderdiler. Tabii Gürcülerin en büyük hasmı Bolşeviklerdir. Gürcüler Bolşeviklerin kendilerini Bolşevize edeceklerini' bildikleri için istikballerini bizimle hüsnü münasebatta gördüler. Bolşeviklere karşı daha suhuletle müdafaa etmek için bu tariki iltizamı düşünüyordu. Gürcülerin vaktiyle anlaşmak hususundaki mecburiyeti Ermenistan vakasından sonra ortaya çıkmıştır.. Çünkü Ermenistan üzerine bizim ordular hareket ederken itilâf hükümetleri hiçbir yardım edemediler veyahut etmediler ve bizi durduracak kuvvetleri de yoktu. Onların ezilmesini karşıdan Bu vaziyetleri bildikleri için bilimle Ruslar düşman olurlarsa mevcudiyetlerini muhafaza edemeyeceklerini biliyorlardı. Binaenaleyh evvelâ bizimle dost görünmek ve Ruslara karşı mevcudiyetleri iltizam edilmek ciheti muhafaza edildi. Fakat daima Gürcülerin geriden İngilizler tarafından teşvik edildiğine birçok emare vardır. Meselâ; silâh ve cep hane veriyorlardı. Sonra gemileri limanda bulunuyordu ki icabında himaye edebilsin. Sonra şimalî Kafkasya'da ve Dağistan'da sözü nafız olan bazı kimseleri sevk etmek istiyorlardı⁷

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Şark denince; şark yalnız Rusya'dan ibaret değildir. Rusya gayet büyük bir âlemdir. İster Bolşevizm olsun, ister Çarlist olsun, siyasette mühim ve müessir bir amil olmaktan hiçbir sebep ve bahane ile hali kalmaz. Şark Rusya'dan ibaret değildir. o havalide bizi birçok revabıtı muhtelif tahtında dinen, irken, harsan alâkadar eden bir çok milliyetler vardır - ki ihtimal diyemeyeceğim bir hakikattir - Rusya'ya karşı gösterdiğimiz temayülün belki de mühim bir sebebi o milletlere ait olan alâkai kaviyedir. onların saadetini, onların istiklâlini temin etmektir. bu maksadı ihtilâfa meydan vermeksizin halledebilirsek büyük bir muvaffakiyet olur. Biz Ermenilerle bir zaman harp ettik, sonra sulh yaptık. Fakat sulh ahkâmı neden icra edilmedi denince cevap olarak denir ki, bu sulh ahkâmının icrasına mâni olan Rus Sovyet hükümeti oldu. Biz Ermenilerle onların mezaliminden ve fecaiyinden memleketi ve İslam ahaliyi kurtarmak ve onlar bizim gibi medenî bir hükümet tesis edemedikleri için orada münasip bir kuvvet bırakarak şark hududumuzda asayişimizi muhafaza emeliyle muharebe yaptık ve sulh yaptık, fakat bu gayenin istihsali esnasında karşımıza bir mâni kuvvet çıktı. o da Rusya Sovyet hükümeti. Rus Sovyet hükümetiyle dostuz, acaba neden sulha mâni oluyorlar? çünkü Ermeniler sulhun icrasına mâni olmak için kendilerinin Bolşevik olduklarını ilân ettiler ve bu nasıl bir haldir ki Ermenistan'da Bolşevikler hâkim iken Taşnaklar dehşetli bir. rol oynamaktadır.⁸ Rus Bolşevik hükümeti akidei içtimaiyelerini bütün insanlara, milletlere kabul ettirmek için tecavüzü tatbik ettiğini bu defa da ispat etmiştir. bu cümleden olmak üzere geçenlerde burada telgrafi okunduğu üzere, orada Türkiye komünist fırkası – Türkiye, istirakiyün fırkası namı altında birtakım insanları toplamış ve bunlardan Mustafa Suphi efendi isminde birisi hududumuzdan geçti, ta Erzurum istasyonuna kadar, bu fırkai içtimaiyenin teşkilâtını yapmak üzere geldi. biz biliyoruz ki; Rusların bir gayesi var : o da ittifak ve ittifak ve ittihat edecekleri milletlere mutlaka kendi akidelerini kabul ettirmektir. Bunu idrak eden Hükümetimiz de bu sıfat ve bu nikaptan görünmek istemiştir. Benim korktuğum, İngilizlerle Bolşevikler, Azerbaycan Türk âlemi ile bize, aramıza bir Ermenistan dikmek istiyorlar. Bolşevikler Van'ı, Bitlis'i, bilmem nereyi onlara veriyorlar. İstanbul'un kabul etmiş olduğu Sevr muahedesi mukarreratını tamamen bahşetmek üzere Vilson'a tevdi etmişlerdi. Düveli itilâiiyenin bu arzu ve amalane Bolşeviklerin de muvafakati inzımam etti. Bu taarruzun da Sovyet Hükümetinin İngiltere' ye giden murahhasının avdetinden sonra olması di bunu müeyyittir. Bu defa görüyoruz ki kisve gene değişti. Rusya'da Karahan büyük rol oynuyor ve adamları elinde oynatıyor. Eğer onlarca matlup ve mültezem olan Ermenistan ise kuvvetlerini Gürcistan'a gönderdikleri zaman, bunlar Ermenistan'ı tazyik değil; himaye ediyorlar. Şimdi Rus Sovyet Hükümeti iki zaruret karşısında kalmıştır: Ermeni hamisi olan Rusya; diğer taraftan Türkiye'nin dostu oluyor.

⁷-T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1920), I, s.447

⁸-Selahi R.ç Sonyel, Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş savaşı, Ankara, 2008, s. 527

Fakat Ermeniler; Türkiye'nin can damarına basıyor. Bu arada en ziyade korktuğum bir şey varsa o da Azerbaycan Hükümetinin Nahcivan; Şavşat ve kazalarını bile vermesidir. Ermeniler bize ultimatoma vermek cüretinde bulundular; Dikdiri tahliye edin diye bize nota veriyorlardı. Bu kuvveti; kendilerinde Bolşevikler geldikten sonra gördüler. Biz istediğimiz zaman Revan'a girmek kudretini haizdik. Ermenilerin bütün ordusu inhilal etmişti ve fakat onları himaye eden şey Bolşeviklik olmuştur. O Bolşeviklik bize karşı Ermenileri sıyanet ediyorlar.⁹

Ruslarla bizim siyasetimiz ne idi? düşmanın düşmanı benim dostum; el ele vereceğiz, karşımıza gelen kuvvetle çarpışacağız. Siyaset, bu cereyanda kalsa çok iyidir. Fakat akidelerini kabul ettirmeye çalışıyorlar. o halde bugünkü çaremiz nedir? Azerbaycan'ın vaziyeti malum; Ruslar bunları bir alet yapmış; Rusya Sovyet hükümeti Azerbaycan'la; Gürcü hudutlarına taarruz ediyor. Sekiz ay kadar bizim orada murahhaslarımız vardı. Geldikleri zaman bu defaki seyahatlerinde inşallah muvaffak olacağız. Büyük millet meclisi azası, gürcülerle, Ruslarla vaziyeti siyasiyemiz nedir deyince, ben, bir şey söyleyemem. bakalım kim galebe edecektir: Karahan mı, yoksa biz mi? bize ilham olunuyor ki Ermenilerin hamisi olan Ruslarla nasıl anlaşacağız? Arz ettiğim gibi, bütün dünyanın ittihaz ettiği bir karar var : o da bizimle Azerbaycan arasında, Azerbaycan'la Türk âleminden başka bir Ermenistan meydana getirmek istiyorlar.¹⁰

Rusya'nın bize bir müracaatı vaki olmuştur. Rusya hükümetinin Gürcistan üzerine vuku bulan hareketi dolayısıyla Bolşevizm cereyanlarının hududumuza takarrübünden endişenâk olduğumuzu söylediniz. cidden memleketini hakikî olarak seven her fert için endişenâk olmamak mümkün değildir. Biz Bolşevik hükümetiyle anlaşmışızdır. daha sefirleri buraya geldiği zaman ayağının tozu ile sefire dedik ki; katiyen memleketinizde bir akidei içtimaiye olan Bolşevizmci tatbik edemeyiz. eğer memlekette bir inkılâbı içtimaiye yapmak lâzım gelirse onun zamanı münasibinin tayin ve takdiri bize aittir. bu memleketin kendi evlâdına aittir dedik. Binaenaleyh hiçbir sebep ve bahane ile hiçbir menfaati siyasiye mukabilinde birçok teşevvüşatı mucip olacak bir akidenin kabulüne katiyen ve kutibeten müsaade edemeyiz dedik. Bu noktaları kendisine iyice anlatıldı, fakat bu adam kendisinde tabiatı saniye hükmüne giren Bolşeviklik propagandasından nefsinin bir türlü kurtaramadığı için burada da aklınca aşağı yukarı bir inkılâp yapacağını ümit ediyordu ve propaganda yapıyordu. Türkiye, Bolşevizm cereyanına bir zemini müsait değildir. Çünkü bu esbaptan hiçbirisini haiz değildir.¹¹

Gürcistan'ın istilâsına gelince İngiltere'nin şarkta oynayacağı en büyük rolün bir vasıtai duhulü olan Gürcistan, şekli hazırında kaldıkça Rusya için cenup hudutlarında rahat iş görmek, rahat bulunmak ihtimali yoktur. Binaenaleyh Rusya herçibâdâbât, Gürcistan'ı İngilizlerin elinde aleti tezvir bu teşebbüsatı hep ona matuftur. Çünkü bizim hududumuza girdiği dakikada kafasının yanacağına şüphe yoktur ve buna kanaat getirmiştir. evvelce de arz etmiştim; Moskova tera komitenin hafı bir celsesinde Lenin aynen şu sözleri söylemiştir: ***Şarkta müsademe eden iki kuvveti muazzama var. Biri İslav kuvveti, diğeri İngiliz emperyalizmidir. Şark, bu iki kısım kuvvetin mezarı olacaktır.*** Fakat Türkiye hangi tarafa. öbür taraf gidecektir, demiştir.

Hariciye V. V. Muhtar B. — Efendiler, vaat etmiş olduğum maruzatımı bir hastalık dolay isiyile bugüne kadar tehire mecbur kaldığımdan dolayı evvel beevvel Heyeti aliyenize beyanı itizar eylerim. Bundan evvelki celesatı hafiyede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin vaziyeti siyasiyesinden, bilhassa Şarka taallük eden aksamı hakkında icra edilmiş olan muamelâtın mahiyet ve netayicini arz etmiş ve bu netayice nazaran Heyeti aliyenizin şimdiye kadar gösterdiği himmet sayesinde gayet kuvvetli bir mevkie gelmiş olduğumuzu maaşükran arz eylemişim. Her hafta cereyan eden muamelâtı siyasiye hakkında maruzatta bulunmayı, evvelce de arz ettiğim veçhile, kendimce usul ittihaz etmiş olduğumu söylemişim. Fakat aradan geçen uzun müddet bazı nıkatm istizahı lüzumundan neşet etmişti. Binaenaleyh, o nıkat hakkında bugün lâzım gelen malûmatı sahiha ve

⁹ -T. B. M.M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Şubat 1337 (1921), I, s. 441

¹⁰ -Sonyel A. g.e. s. 508

¹¹ - T. B. M.M. Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921), I, s. 442

hakikiyeyi verebilecek bir mevkiye bulunuyorum. Malûmu âlinizdir ki, harekâtı askeriyenin hitamı üzerine Taşnak Ermeni Hükümetiyle bir Sulh Muahedenamesi akdedilmiş ve bu muahedenamenin sureti katiyede tesbit edilen şekli tarafeyn heyeti Murahhasası tarafından imza edilmiştir. Bu Sulh Ahitnamesinin bir maddesi mucibince; bu ahitnamenin tarihi imzasından itibaren bir ay zarfında Ankara'da sureti musaddakaları teati edilmek meşrut idi. Fakat Heyeti Aliyenizin meçhulü olmadığı üzere, bu sulhu imza mecburiyetinde kalan Ermenistan'da, bir parça haricin tesiri neticesi olmak üzere, bir inkılâbı siyasi vücuda gelmiş, Taşnak Hükümeti iskat edilerek onun yerine, o zamanlar o havalide bulunan Rusya'nın On Birinci Kızılordusu kıtaatının muavenetiyle bir komünist Hükümeti teşekkül etmiş olduğu cihetle ahitnamenin Ermenistan'ca tasdikine ait olan muamele bittabi tehhür etmişti ve bu tehhür elyevm devam etmekte bulunuyor.¹²

Bu esnada Gürcistan'a bu bapta bazı notalar dahi tevdi etmiştik ki, bu notaların mealini bundan evvelki celselerde arz etmiştim. O sırada oraya bir do mümessil göndermiş ve Gürcistan'ın Ermeni teşviki ve Düveli İtilâf iye tahrikâtı neticesi olarak vuku bulan seferberlik ve tahşidatınm ihdas ettiği vaziyeti vahimeyi tadil etmek için kendilerine icap eden teminatı lâzimeyi vermiştik. O sıralarda Düveli Garbiyenin muavenetine mazhar olacağı ümidini bir türlü terk etmek istemeyen Gürcistan Hükümeti vaki olan mükerrer müracaatımıza sükûtla, mukabele etmişti. Fakat vaktaki Ermenistan'la sulh ahitnamesi imza edilmiş ondan sonra da Ruslar orada tesisi nüfuza muvaffak olmuştu. Onun üzerine vaziyetini, bizim tarafımızdan gelecek bir tehlikede değil, fakat diğer taraftan gelecek bir tehlikede görmekte tehhür etmeyen Gürcistan Hükümeti, birçok zamanlar sükût ile mukabele ettiği halde, bilâhare notalarımıza cevap vererek, bize bir Sulh Ahitnamesinin akdini teklif eyledi. Ancak bu sulh namenin akdi için bir şartı mütekaddim dermeyan ediyordu ki o da; geçen mayısta Ruslarla Gürcistan arasında kararlaştırılmış olan hududu siyasiyenin, hududu milliyenin berveçhi peşin tarafımızdan kabul ve tasdik edilmesi keyfiyeti, idi.¹³ İzaha hacet olmadığı üzere bu hudut **Ardahan ve Batum** Livalarını da ihtiva ediyordu. Hâlbuki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin maksat ve hikmeti teşekkülü Heyeti Aliyenizee malum bir keyfiyet olduğu cihetle böyle bir teklife bilâ mütalâa cevap vermek tabii Hükümetimiz için mümkün ve caiz olamazdı. Hususiyile ki, Heyeti Aliyeniz mey anında bu iki livanın mebusları da mevcuttur. Bunlar Misakı Millide tâyin edilmiş olan hudut dâhilinde bulunan lâyenfek eczayi memaliki Türkiye olduğundan bittabi Gürcistan'ın şu teklifine (la ve neam) bir cevap vermezden evvel, Hükümet, bütün şark mesailini ve garplılarla olan münasebatım nazarı dikkate alarak, menafime evfak bir şekli Heyeti Aliyenizle badelmüşavere tayin ve tespit ettikten sonra bir cevap vermek cihetini tabii muvafıki kaidei basiret gördü. Diğer taraftan malûm olan esbaptan dolayı maddeler parafe edilmiş olduğu halde bir şekli katide tanzim ve imza ve teati edilememiş olan muhadenet ahitnamesinin alacağı şekli teemmül etmekte Hükümet için en ziyade nazarı dikkatte tutulacak mevaddan bulunuyordu. Binaenaleyh, Hükümet haddi zatinde birer birer, münferit birer vaka ve mesele şeklinde teberrüz ve tecelli eden bu meselelerin, bu üç meselenin yekdiğeriyle olan ihtilâtı noktai nazarından sureti katiyede tespiti esasını teamül etmek mecburiyetinde kaldı. Onun için her üç mesele hakkında iktiza eden teşebbüsâtı siyasiyeye tevessül eyledi.

Malûmu âliniz Ermenistan ile yapılan Sulh Ahitnamesinin tasdiknameleri teati edilmedikçe bu ahitnameye bir şekli katî verilmek ve iki tarafı sureti katiyede yekdiğerine rapteden diplomatik âlet nazariyle bakmak mümkün olamazdı. Bunun için Hükümet Ermenistan'da zuhur yafete olan komünist cereyanlarının alacağı şekli kati ye meddi nazar etmek mecburiyetinde bulunuyordu. Acaba orada komünizm hakikaten memleketin ekseriyet ahalisine şamil bir kanaat neticesinde mi teessüs etmiştir? Yoksa elyevm zannettiğimiz veçhile orada vaziyeti kurtarmak için, suri bir hareketten mi neşet ediyor? Çünkü bu iki şıktan birisinin tecelli edecek şekline göre Hükümetin bir vaziyet alması iktiza ediyordu. Hususiyile tam komünist olan Ermenistan'a, karşı Taşnaklarla yapılan ahitname ahkâmının tamamı tatbikine, şarkta büyük bir istinatgah bulunacağına- ümit var olan Hükümet, katiyetle tevessül edemeyecekti. Çünkü Ermenistan ahitnamesinin bize temin ettiği menafî muvacehesinde, Rusya ile

¹²- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.146

¹³- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.146

itilâfın temin edeceği menafii âzime, kat, kat, belki binlerce kat fazla bulunuyordu. Bittabi hissiyata müstenit bir tesanüt neticesi olarak Hükümetiniz menafii hakikiyei milliyeyi elbette ihmal edemezdi. Bunun için bu meselelerin kâffesini yegân yegân tetkik ve tefehhüs etmek mecburiyetinde kaldım.¹⁴

Bundan evvel arz etmişim ki; Muhadenet ahitnamesin in henüz daha bir şekli katide imza ve teatisinden evvel Taşnak Hükümetinin sukutu akabinde Moskova Hükümeti bize mesaili şarkiyenin Rusya ile bil müzakere halli yolunda bir teklif dermeyan etmişti. Biz bu teklifi memnuniyetle telâkki ettik. Çünkü Heyeti Aliyenizce sureti katiyede malûm ve mütehakkak bir keyfiyettir ki; Ankara Hükümeti Milliyesinin muhtaç olduğu istinatgâhı hariciyi garpta bulmasının imkânı yoktur. Elyevm bu imkân husul bulduğu veyahut buna yakın istidat vaki olduğu yolunda bazı şayia vardır. İhtimal ki, bu şayia bir fikri mahsusa müsteniden işaa edilmiştir. Hâlbuki Heyeti Aliyenizin mesul bir Hariciye Vekili olmak sıfatıyla resmen ve alenen beyan ediyorum ki, şimdiye kadar garpta bize istinatgâhı kavi olacak ve bize ümit verecek hiç bir tahavvül katiyen vaki değildir. Binaenaleyh, Hükümetiniz mutlaka ve mutlaka bu mücadeleyi uzmada kendisine yardımcı olacak haricî bir kuvveyi azimeye istinadetmek mecburiyetinde bulunuyor. Malûmu âliniz insanlar arasında nasıl tesanüt elzem ise milletler arasında yekdiğerine karşı mütesanit bulunmak gayet zaruri ve tabiidir. Binaenaleyh, Taşnak Hükümetinin güya Erivan'da teessüs etmesi üzerine Rusya, bazı salâhiyettar ricali siyasiyesî, Taşnaklarla yapılmış olan bu ahitnamenin komünistlere nazaran biraz ağır olduğu iddiasını serdederek bunun tarafımızdan tadili münasip olacağı ve Rusya ile aramızda husulünü arzu ettiğimiz münasebatın daha suhuletle teyessür nümayi vücut olacağı fikrini ileriye sürmüşlerdir. Rusya Hükümeti resmiyesinin, yani Moskova'nın öteden, beriden kulağımıza gelen efkâr ve mütalâatı ne derecede tesahup ettiğini bilmek elbet Hükümet için, atide atacağı hatavatı siyasiyenin tayini için, gayet elzem bir keyfiyetti.¹⁵

Diğer taraftan İstanbul Hükümeti hâzırasmın mevkii iktidara geldiği andan beri zaten Ruslarla itilâf ve ittifak etmek üzere bulunduğumuzdan fevkalâde endişenak ve mütehaşi olan Düveli Garbiye kendileri için bir akıbeti elime teşkil edeceğine katiyen şüphe olmayan şu ittifakı, şu rabıtayı herçibadâbat imha için ellerinden gelen her türlü tedbiri tezviriyyeden hâli kalmıyorlardı. **Binaenalâzâlik şu kürsüden söylüyorum:** O Hükümetin ki; ekser azası bizim için gayet dost erbabı namustan mürekkep zevattır, onların gelmesi davayı milliyeye için bir zamanlar büyük bir sebebi zaaf olmuştur. Bilhassa buraya muvasalâtları o zaafi bir kat daha tazif ve teşdit eylemiştir. Bunun böyle olduğunu buraya gelen heyet kemali saffet ve samimiyetle kendisi dahi itiraf eylemiştir. İşte Rusya Hükümeti bu Hükümetin mevkii iktidara gelmesi ve bilâhare Anadolu'ya intikal etmesi ve bu intikali vesile ittihaz ederek gerek İngiliz'lerin, bilhassa Fransız'ların bu heyetin İstanbul'dan çıkması akabinde telsiz telgrafla cihanın her tarafına gönderdikleri propaganda tebliğnamesi neticesi olarak Ruslar bize karşı olan vaziyetlerini külliyen tağyir etmişler ve Muhadenet ahitnamesinin imzasına mani olan sebep hemen meydana gelmiş ve ahitname derdesti imza bulunduğu halde bizden külliyen selbi emniyet ederek aleyhimizde birçok neşriyat ve beyanatta bulunmağa teşebbüs etmişlerdir. Bu vaziyet Hükümetimiz için hakikaten endişenak bir vaziyet idi.¹⁶ Herçibadâbat bunun önüne geçmek icap ediyordu. Hükümete teveccüh eden hareketlerden hangisinin yekdiğerine nispetle azami menfaati temin ettiğini tayin ve takdir ederek ona göre gayet emin ve katî hatvelerle yürümek icap ediyordu. İşte bunun içindir ki Hükümetiniz doğrudan doğruya *Moskova'da Rusya Hariciye Komiseri (Çiçerin)'e bir nota ile müracaat ederek maksadının ne olduğunu, Ermenistan'da yapılan sulh muahedesi hakkındaki mütalâatının ne merkezde bulunduğunu ve bizimle Düveli garbiye arasında ileride vuku bulması muhtemel olan münasebatımız kendisince ne suretle telâkki edileceğini ve Gürcistan meselesi için ne düşündüğünü ve Gürcistan'ın bize ahitname akdi için bir teklifte bulunmuş olduğunu söyleyerek bu nokta hakkında bize kemali safvet ve samimiyetle Rusya Devleti'nin maksadı kaşdı hakikiyesinin ne olduğunu söylemesini ve şimdiye kadar bizi müttefiki, tabisi addeden Rusya Hükümetinin bizim kendisine karşı göstermiş olduğumuz safvet ve*

¹⁴ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.147

¹⁵ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.147

¹⁶ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.147

samimiyete mukabil bir safvet ve samimiyetle kâffe muamelâtı hariciyei siyasiyesinden bizi de haberdar etmesi lüzumunu yazdık. Müsaade buyurursanız bu notaları okuyacağım.¹⁷

Komiser yoldaş:

Aynı düşmanlar aleyhinde mücadele edildiği ve garp emperyalistlerinin tazyikatına karşı milletlerin hürriyeti prensibi birlikte müdafaa olunduğu cihetle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendisini malûm olduğu üzere Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyetinin bir müttefiki tabiisi addediyor. Buna binaendir ki Rusya ile vesaiti muhabere tekrar teessüs eder etmez Rusya ile münasebata ve bütün şark umuruna taallük eden bilumum mesaili müzakere etmek üzere Hükümetin salâhiyeti lazımevi haiz murahaslarını tayine, müsaraat eylemiştir.

Malûmu âlinizdir ki: Rusya Hükümeti bize Şark bilhassa Maverayı Kafkas mesailinin birlikte müzakere edilerek bir ahitnamei resmiye raptını ve bundan fazla olarak eski ahitnamesinden daha sağlam, daha şümüllü olmak üzere bir de ittifakı askerî akdini teklif etmişti ve aynı zamanda ihtimal Rusların eseri teşviki, ihtimal kendilerinin kalplerinden feveran eden bir teşebbüsün neticesi olarak Azerbaycan Hükümeti ile kendileriyle bir ittifaknamei resmî akdedilmesini teklif etmişlerdi. Biz bu teklifi maalmemnuniye kabul ettik. Fakat mahalli müzakerenin **Baku** olmasını arzu etmiş ve bu arzumuzu da kendilerine bildirmiştik. Beyana hacet olmadığı üzere **Baku** merkezi İslâm olmak münasebetiyle elbette mahalli içtimain, mahalli müzakeratı **Baku** olması, bizim' için esnayı müzakeratta bir zemin hazır bulundurmuş olacaktı ve bunda biz müteaddit defalar ısrar ettik. Fakat nihayet mahalli müzakerenin Moskova olmasını da kabul ettik. Çünkü bunun için Rusların serdettikleri itizarı kabul etmemek, doğru olamazdı ve samimiyetle kabili telif değildi. Çünkü Çiçerin yazmış olduğu notada diyor ki: fevkalâde ve samimiyetle ehemmiyet affettiğim bu müzakeratı idare için Rusya Hükümeti tarafından çıkacak heyeti murahasanın riyasetini ben ifa edeceğim.¹⁸ Binaenaleyh Garpla fevkalâde müzakerenin cereyan ettiği böyle bir zamanda benim ve ona müzahir olacak arkadaşlarımın Moskova'dan infikâki caiz değildir. Sizden son derece rica ederiz, kabul ediniz, Moskova'da birleşelim demişti. Biz de bittabi bu mazeret üzerine Moskova'ya gitmeyi kabul etmiştik, işte burada telmih edilen şey budur ve **Baku**'ya gitmek üzere yola çıktığı malûmunuz olan heyete de, **Bakûye** gitmeyerek **Gümrü**'den sonra doğrudan doğruya Moskova'ya tebdili hareket etmeleri lüzumu tebliğ edilmiştir.

Hükümetin salâhiyeti lâzimevi haiz murahasaları müzakeratı mebusun anhaya iptidardan mukaddem, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye ve Gürcistan milletleri arasında müzakeratı sulhiyeye girişilmesi teklifini havi Gürcistan Cumhuriyetinden bir nota almış, bu mesele hakkında Rusya Hükümetinin noktai nazarını öğrenmek ve vaki olacak müzakeratta Rusya'nın tarzı telâkkisini nazarı itinada bulundurmak istiyor. Olbaptaki notamızın Yoldaş (Medivani) ye tevdi tarihini olan 23 teşrinisani 1336 tarihinden bu güne değin Moskova'dan hiç bir cevap alınamamış ve Gürcistan Hükümeti de bittabi akdi sulh hakkındaki teklifine vereceğimiz cevaba elan intizar etmekte bulunmuştur. Malûmu âlinizdir ki Rusya'nın Erivan'da Ermenilerle vuku bulan muhaberattan mukaddem bir mümessili siyasisi vardı ki ismi Medivani'dir. Bu zat Taşnak'ların inhizamı üzerine müzakeratı sulhiyeye girişilmesi teklifi tarafımızdan vaki olur olmaz bu müzakerata mümkünse iştirak etmek için Erivan'dan geriye gelmiş ve tarafımızdan heyeti murahasaya verilen emri kat'î üzerine bu adam müzakerata iştirak ettirilmemiştir, işte bu adam elyevm Rusya Cumhuriyetinin Ankara sefiri olmak üzere yolda bulunuyor. O sıralarda Moskova ile doğrudan doğruya muhabere icrası mümkün olmadığı cihetle Moskova ile olan muhaberatı telgraf iyemize de Medivani Yoldaşı tavsit etmiştik. Diğer taraftan, İstanbul kabinesi azasından olup bize bazı teklifatta bulunmak üzere, İngiliz'lerin musaadei mahsusasiyle, Ankara'ya gelmiş olan bazı zevat hakkında ne yolda hareket etmiş olduğumuzu da Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa vasıtasıyla Yoldaş Medivani'ye bildirmiştik. Bütün bu vakayı; zamanımızda hükümferma kapitalizmin yegâne istinatgahı olan cihanşümül emperyalizmin imhası için Rusya'ya takarrüb hususunda nasıl bir

¹⁷ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.148

¹⁸ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.148

samimiyet ile hareket ettiğimiz bir delildir. Bu tariki mümaneaatta sonuna kadar sebat edebilmek için Ankara Hükümetinin, gerek Büyük Millet Meclisine ve gerek bizzat ahali memlekete Hükümeteyn arasındaki münasebata dair her vakit izahatı lâzıme ita edebilecek bir hal ve mevkide bulunması lâzımdır

Kabili inkâr değildir ki; netayici mesuda tevlit edebilecek bir müşareketin şartı aslisi; iki millet arasında tam bir emniyeti müteakabile tesisi maddesi olup, ancak münasebatı siyasiyenin kemali vuzuh ile tenvirine vabestedir. Zannımız şudur ki: Rusya Hükümeti tarafından takip edilen siyasetin bizce tefahüme hadim malûmatı talep etmekle tarafeyn arasında bir itilâf teessüs ve tekâmülüne hizmet etmiş oluyoruz. Bakü'ye müteveccihen hareket eden murahhaslarımıza ne yolda bir talimat verebileceğimizi tahin için bir an evvel Rus Sovyet Hükümetinden öğrenmek istediğimiz nokat berveçhi atidir;¹⁹

Evvelâ: Erivan'da Sosyalist bir' idare teşekkülünden sonra Moskova'nın Ermenistan'a karşı takip etmek istediği siyaset nedir? Şurasını nazarı dikkatinize ahzetmek isteriz ki Türkiye ile Ermenistan arasında akdedilen musaleha cebir ve ikraha müstenit olmayıp milletlerin bizzat tahini mukadderat etmesi prensibine müstenit ve mübtenidir.²⁰

İstirdat ettiğimiz arazi arasında, malûmu âliniz olduğu veçhile, Taşnakların duçarı zulüm ve gadri olmuş bir Türk ekseriyeti mevcuttur. Hâlbuki her tarafta olan rivayata nazaran; bizce muvakkat olduğu katiyen mezum olan yeni bir şekli idarenin Ermenistan'da teşekkülü vesilesiyle mezkûr musalehanamenin tekrar tetkiki arzu edilmekte ve ekseriyet ahali Türk olan mezkûr arazinin tekrar Ermenistan'a iadesi düşünüldüğü anlaşılıyor. Onların fikrine nazaran vaki olacak böyle bir sureti hallin ahali mezkûre hakkında bir mukaddeme! mahv ve izmihlal olacağına bizce şüphe yoktur

Saniyen: Gürcistan meselesi hakkında Rusya'nın noktai nazarını bir sureti dostane de öğrenmek istediğimizi bildirdiğimiz halde, bu husus hakkında henüz bir cevaba desteres olamadık. Bununla beraber kırmızı kıtaat ile Gürcistan asakiri arasında müsademat başladığını da haber alıyoruz. Eğer bu haber sahih ise aramızda bilâhara süi tefehhüme mahal kalmamak için bu harekâtın Rusya'nın maksadı hakikiyesinin ne olduğunu bilmek isteriz.

Salisen: İngiltere Devleti İstanbul Hükümeti vasıtasıyla bize lâyenkati müracaatlarda bulunuyor. Fakat sizinle akdetmek istediğimiz ahitnamenin ruhu mefadına sadık kalmak için bu müracaatlara lâyenkati ret ile mukabele ediyoruz. Hâlbuki Avrupa'nın bilcümle gazeteleri, bütün havadis acenteleri lâyenkati Rusya ile İngiltere arasında münakit muahedededen bahsediyorlar. Hatta mezkûr ahitname ahiren İngiltere Parlamentosunda dahi mevzuubahsi müzakere olmuştur. Bu haberlerle endişenak Türkiye efkarı umumiyesini tatmin mecburiyetinde olduğumuz cihetle mezkur ahitnamenin mevaddı mündericesiyle dairei emniyet sahasına her halde ittıla hasıl etmek mecburiyetindeyiz²¹

Rabian: Cemahiri Müttefikei Amerika İstanbul'daki komiseri ile mezkûr cumhuriyetin harbe iştirak ettiği andan itibaren münkati olan münasebatın iadesi hakkında görüşmek üzere Karadeniz sevahilimize lâyenkati memurini mahsusa izam ediyor. Bu keyfiyeti ihbarla beraber, Ankara Hükümetinin ve siyasi ve iktisadi istiklâli memleketin Amerika Hükümetince resmen tasdiki şartına talikan mezkûr devletle münasebatı ticariye ye girişmek arzusunda bulunduğumuzu size bir tarzı dostane de bildiriyoruz. Filvaki Rusya Hükümeti de İngiltere ile bu yolda hareket etmiştir. Hususatı saire hakkında seri bir cevabınıza intizaren teyidi ihtiramata eylerim efendim demişti

Vehbi B. (Karesi) — Tarihi kaç?

Hariciye Vekâleti Vekili. Muhtar B. — 22 Teşrinisani. Bu esnada idi ki, burada Bolşevik.

Muhtar B- Hatırımında kalmamış. Bulur, veririm. Bu sırada idi ki, buradaki Bolşevik Sefareti Müsteşarı bir gün bendenizle mülakata gelerek, Taşnakların sukutundan ve Ermenistan'da

¹⁹-- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.148

²⁰- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.149

²¹- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.149

kendilerinin zumünce komünist bir hükümetin teşekkülünden sonra yapmış olduğumuz ahitnamenin tadili hakkında ne mütalâatta bulunduğumuzu sual etti. Mukabele ten; böyle bir suale mütehayyir olduğumu ve intizar etmediğimi söyledim. Çünkü Tasnaklar ile yapılan bu ahitnamenin esasen Ruslar tarafından ilân edilmiş olan milletlerin bizzat mukadderatına hâkim olma prensibine müsteniden yapılmış olmasına, göre, hükümet ister Taşnak olsun, ister komünist olsun aralarında bir fark gözetmek bizim için mümkün olmadığını söyledim ve demiştim ki; biz vaktiyle bir harekâtı askerîye yapmak istedik, müşareket talep ettik, sükûtle mukabele edildi. Ermeniler şöyle zulüm ettiler, gadir ettiler, nihayet mecburiyet hâsıl oldu, silâhla mukabele edildi, şu vaziyet hâsıl oldu. Bu vaziyet te sizin için pek arzu olunan bir şey zannolunuyor, bu sayede Ermenistan'ı suhuletle kominize edebileceğinizi zannediyorsunuz, öyle bir istidat hâsıl olmuştur. Bu istidadı biz tevhit ettik. Sizin hiç bir himmetiniz sepketmemiştir. Nasıl olur da siz bizim silâhımızla istihsal ettiğimiz bazı menafiiki hiç bir vakit kendi zu'mümüzce Rusya'nın murat ettiği prensiplere mugayir değildir - bunu tadil etmek istiyorsunuz? Bunda ağır gördüğünüz şerait nelerdir? Denildi. **Arazi meselesine gelince;**²² (Pilebisit) yapacağımızı söylemiş, zaten ahitnamede derc etmişizdir. Binaenaleyh şimdilik işgalimiz altında bulunan ve ahitname ile memleketimize ilhak etmiş olduğumuz arazide bilihara bir tereddüt ve şüphe üzerine, arayı umumiyyeyi de kabul edeceğimizi söylemiş olduğumuza nazaran cebrü ikrah yoktur. Bir fütuhatchılık maksadı yoktur. Ermenilere her türlü muaveneti maddiye ve iktisadiyeyi ifa edeceğimizi mütaahhit bulunuyoruz. Kendilerine karşı hariçten vuku bulacak bir taarruza karşı kendilerini müdafaa edeceğimizi de varit ediyoruz. Şu halde Ermenilere karşı ağır addettiğiniz ve lüzumu tadili hakkında mütalâa sorduğunuz mevat nedir? Sualine cevaben: işte bütün silâhlarını almak istiyorsunuz. Yetişmedi. Biz de cevaben; eğer bunlar komünist ise artık silâhın kendilerine lüzumu yoktur. Bunları komünist olmakla, Rusya Hükümetinin dostu olmuş olmakla bittabi bizim de dostumuz olmuşlardır ve biz de fütuhattı olmadığımızı bu ahitname ile ispat ettiğimiz cihetle, bizim tarafımızdan' onlara bir taarruz vukuuna ihtimal verilemez. Zaten ağır toplar bulundurmağa müsaade etmiş olduğumuza nazaran böyle bir fikir bizde katiyen mevcut değildir. Binaenaleyh silâhlarını vermeleri lâzım gelir. Eğer ağır addettiğiniz şerait bunlar işe, şeraiti sulhiyemizi icra ettirmeğe muktedir olduğumuz müddetçe - ister komünist olsun, ister Taşnak olsun, bu şeraitimizden hiç bir zaman sarfınazar edemeyiz demiştik.²³

Bu sualin resmen Moskova'dan aldığı bir emir üzerine mi sorulduğunu, yoksa kendisinin mütalâai şahsiyesi mi olduğunu sordum. **Cevaben:** Bu, benim mütalâa şahsiyemdir. Yalnız Moskova'dan çıkmadan evvel aldığım talimatın hututu umumiyesine dair bir sualdir demişti. O sıralarda bittabi. . . Burada bir istitrat yapacağım. Geçenlerde arzetm işтира ki Rusya Hükümeti komünist kaldıkça bittabi iktisaden kendileriyle kat'ı alâka etmeleri mümkün olmayan Kafkasya cumhuriyetlerini komünist yapmağa çalışacaklarına katiyen şek ve iştibah yoktur. Mamafih Rusya'nın o cumhuriyetleri komünist yapmağa teşebbüs etmelerini bizim şu nazarla görmemiz de doğru olamaz. Zaten Ruslar bizimle akdi ittifak ve itilâf etmek hakkında vaki olan teşebbüsatımıza cevap verdikleri sıralarda hiç bir vakit bize şeraiti itilâf olmak üzere Rusya komünizminin memleketimize kabul ve tatbiki yolunda înr şart, bir teklif dermeyeran etmemişlerdir. Zaten komünizmde sağa doğru hâsıl olmakta bulunan cereyan, Rusya Hükümetini bize karşı böyle bir teklif dermeyeranından muhteriz bulunduracağı tabii idi. Bizim Rusya ile ittifakımız, sırf emperyalizme karşı müştereken mücadele etmektir. Bu gayede kendisi ile her vakit beraberiz. Hatta biz kapitalizm mücadelesinde dahi Rusların kabul etmiş oldukları prensipleri kabul ve memleketimizde tatbik edemeyiz. Çünkü memleketimizde bunların mahalli tatbiki yoktur; Biz bunları, Rusya sefreti buraya geldiği vakitte ayağının tozuyla kendilerine anlattık ki, ileride iki devlet arasında şayanı teessüf sui tefehhümata mahal kalmasın. Emperyalizm mücadelesinde herhangi bir memleketle her daim akdi itilâf ve ittifak edebiliriz, fakat kapitalizmle mücadele etmek.²⁴

Eğer kapitalizme karşı mücadele etmek lüzumu, içtimai bir zaruret veyahut bir lüzum olmak üzere taayyün ve tahakkuk edecek olursa, bu inkılâbı içtimaiyi, ancak bu memleketin ahvali hakikiyesini

²²- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.149

²³- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.150

²⁴- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.150

bu memleketin ahalsinin ruhunu, temayülâtını bilen, memleketin kendi evladı yapmak lâzım gelir. Bunun haricinde hiç bir kimsenin, hiç bir sebep ve bahane ile komünizm yapmasına bu Hükümet ki memleketin selâmet ve saadetini temin etmek gibi azim bir mesuliyeti deruhte etmiştir - razı ve kail olamaz. (Alkışlar). Zaten Rusya Hükümetiyle aramızda bu mesele hakkında katıyen ihtilâf da yoktur. Eğer aksini iddia eden varsa mutlaka bir maksadı mahsusa binaen bunları söylüyor ve bu da elbette samimî ve memleketin menafii hakikiyesine katıyen muvafık değildir. Bunu bir istitrat olmak üzere Heyeti aliyenize söylemek lüzumunu hissettim (Tefekkür ederiz sesleri). Malûmu âliniz Ermenistan'da surî bir komünizm idaresi teşekkül etmiş ve hükümetin başına (Beyzadeyan) isminde bir hariciye komiseri gelmiştir. Bizim, Ermenistan 'da henüz bir mümessilimiz yoktur. Fakat bir kaç güne kadar onu da tayin ve izam edeceğiz.²⁵ Yalnız ordumuzun Erivan'da bir irtibat zabiti vardır. Onunla Ermenistan orduları başkumandanı (Doro.) arasında vuku bulan bir mülakatta (Doro) bundan sonra ben katıyen ordu bulundurmayaçağın. Elyevm elimizde kalmış olan ba-kiyetüssüyuflu da memleketlerine göndereceğim, çünkü Taşnakların hamakati yüzünden memleket ve millet duçarı harap ve perişan olmuştur. Ermeniler şimdiye kadar körü körüne kendi amal ve makasıdı mahsusastını takip eden emperyalizm devletlerin bir aleti olmuştur. Fakat bundan nefi yerine zarar ve hüsrân hâsıl olmuştur. Ruhan ve hissên bu tabirlere dikkat buyurunuz. Türklere pek yakın olduğumuzu unuttuk. Fakat bundan sonra bizim için selâmet onlarla kardeş olarak geçinmektir. Binaenaleyh ben artık, herçıbadabat her türlü mehaliki gözûme alarak Ermenistan'da bulunan orduları feshedeceğim ve silâh bulundurmayaçağım demiştir. Bu söz ihtimal ki o adam tarafından kemali samimiyetle söylenmiş olabilir. Fakat biz bunların asan fiiliyesini görmedikçe Ermenistan'a karşı müttehas olan vaziyetimizi, vaziyeti siyasiyemizi tabii tebdil edemezdik. O sırada Hariciye Komiseri (Beyzadeyan) 'tarafından şu yolda bir telgraf alınmıştır. «Ankara'da Hariciye Komiseri Ahmed Muhtar Beye: *Delican muntkasında* başlayan isyan bütün Ermenistan'ı istila ettiği vakit mevkii iktidardaki Taşnaklar isyancılar tarafından tevkif edilmiştir.» Telgrafname esasen Ermeniler tarafından Türkçe yazılmış olduğu cihetle tarzı tahririnden dolayı bir şey görmeyiniz efendim.²⁶ Taşnaklar denaeti mezkûreyi irtikâp ile Ermenistan hududu haricinde kendi menafii arayarak, firar ettiler. Aynı zamanda Gümrü'deki sulh heyeti Taşnaklar tarafından olduğu için onlar da kendi kendilerine sulhu imza ettiler. Ermeni Hükümetine açlık ve sefalet temininden başka bir iş görmeyen idraksiz Taşnak Fırkası her vakit olduğu gibi bu defa da bu şaraiti imza ile tasdik ettiler. Şimdiye kadar Antantanın elinde yani düveli ihtilâfiyenin elinde kör bir alet gibi kalan Ermeni Hükümetinin Sovyet idareye inkılâp harekâtı her halde Türkiye Büyük Millet M celisi tarafından pek büyük bir memnuniyetle karşılanacağına emniyetimiz pek kavidir. Sovyet Ermenistan Hükümeti kemali katıyetle emindir ki; Türkiye ve Ermenistan milleti arasında harekâtı hasmane hudusu ihtimali artık kalmamıştır. Bu milletler arasında yeniden tesis edilecek münasebatı müteakabileye riayet hissine müsteniden efradı milletin cümlesinin muhtaç olduğu medeni terakkiyat için mazideki intikam hissi yerine kardeşlik hissi kaini olacaktır. Sovyet Hükümeti Taşnaklar tarafından imza edilen mevaddı sulhiyenin muvafık ve münasip olmadığı kanaatini sizden bekler. iler iki millet arasında, münasebatı müveddetkâlanenin serian tesisi için tarafeyn halkı kemali asayişle hayatı sulhiyeye avdet için Sovyet Ermenistan Hükümeti Ermenistan'da vaki olan inkılâbatı nazarı itibara alarak tarafeynin muvafakatini temin edecek bir konferans teklif eder. Elde edilen malûmata nazaran Türkiye Kumanda Heyeti tarafından Ermenistan arazisinin işgal edilen kısmında icra edilmekte olan harekât, eski politikanın takibi hissini verdiğiinden dolayı başka suretle tetkik etmek kabil değildir...»

Hulâsa, telgraf bu suretle devam ediyor ve bunda da diyor ki: Artık biz komünist olduk, artık hasmı canınız olan Taşnaklara karşı ittihaz etmiş olduğunuz şedit siyaseti tebdil ediniz ve bunun için de biz konferans teklif ediyoruz. Bu meseleyi yeniden tetkik edelim! Bizde buna cevabımızda:²⁷

²⁵ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.150

²⁶ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.150

²⁷ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.151

«Ermenistan'da Garp ve bilhassa İngiliz emperyalizmin hizmetine girmiş olan Taşnakların mevkii iktidardan sukutunu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Bunların yerine Türkiye Ermenistan milletleri arasında samimi bir rabıta vazifesini görececek fırkanın iş başına geçmesi üzerine işbu memnuniyetimiz bir kat daha artmıştır. Buna en büyük delil de Gümrü'ye dâhil olunca ora komünistlerini daha Ermenistan'da Taşnak Hükümeti baki iken derhal resikâre getirmiş olmamızdır.» Bunun da bu maksadı siyaside münbais olduğu malûmu âlinizdir. Mamafih şimdiye kadar ihtimal henüz vaziyeti dâhiliyenin takarrür etmemiş olmasından dolayı Ermenistan'daki Hükümet tebeddülü sırf bir şekil değişmesinden ibaret olup,

Taşnaklara karşı esaslı bir tedbir ittihaz edildiğine komünist esasatı dairesinde hiç bir esasatı ciddiyeye ve malûmatı vazıhaya desteres olamadık. Binaenaleyh şimdilik icraatınıza intizar etmeği tercih ederiz. Gümrü'deki mevaşi vesaire mesailine gelince: Erivan'da bulunan mümessili askerimiz vasıtasıyla muvafık cevaplar ita edilmiş olduğundan buna ilâve edilecek bir şey yoktur.»²⁸

Onlar orada bulunan bazı çocuklara zulüm yapıldığını ve kuvayi askeriyemiz tarafından yiyeceklerinin alındığını ve mevaşinin askerimiz tarafından sürülüp götürüldüğünü iddia etmişlerdir ki, bunların hepsi duruğu mahız idi. O çocuklar dedikleri Taşnakların bilâhare aleyhimizde istimal etmek üzere beslemekte oldukları yirmi beş bin Ermeni çocuğu için getirmiş oldukları iaşe ve libas mevadını Ermenilere emniyet edemediklerinden dolayı Amerikalıların talebi veçhile bizim tarafımıza geçirmiş olduklarından inbias etmiştir ve bizim o vakit, geçenlerde de icelse hafiyede arz etmiştim ki, Amerikalıların himayesini maalmemnuniye kabul etmiştik. «Binaenaleyh sulh muahedenanesinin tadili meselesine gelince; bunun neden icap ettiğini anlayamıyoruz/ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti; kendisini isteyen ve Taşnak Hükümetinden, sırf Türk ekseriyetiyle meskûn olan yerlerdeki Taşnaklardan gördüğü zulüm üzerine Ermenilerden son derece mütevahhiş bulunan ahaliyi ve zulüm gören yerleri istirdat etmiştir. İstirdat olunan arazide reyîâm müracaat olunmuş ve bunların ekseriyeti rücu reyini izhar etin iştir, bu mahallerden, Taşnak zulmünün tatbik edilmekte olduğu bir zamanda bile, Büyük Millet Meclisine müntehap mebuslar gelmiş ve halkın bize karşı merbitiyeti bu suretle bir kat daha ispat edilmiştir.»²⁹

Bir Mebus B. — Beyanatınızın yarma tehir ederseniz daha iyi olur.

Ali Rıza Ef. (Batum) —' Vakit kalmıyor, her vakit böyle oluyor.

Hariciye Vekâleti Vekili Muhtar B. (Devamla) — Müsaade buyurursanız devam edelim. Halkın bize karşı merbitiyeti bir kat daha ispat edilmiştir. Buna rağmen biz buralarını kılıcımızın kuvvetiyle istirdat etmiş olmakla beraber tekrar reyîâm usulüne müracaatı ve bu esası kabul ettik. Yoldaş Troçki'nin vazı ve ilân ettiği veçhile milletlerin mukadderatına bizzat hâkim olmaları esasına binaen buralarda Ermenilerin hiç bir hakkı olamaz ve bahusus ki, bu yerler Taşnaklara, kendilerine körü körüne hizmet etmeleri için İngilizler tarafından oradaki Müslüman ahalinin her türlü hukuku payım al edilerek verilmiş yerlerdir. Binaenaleyh bu hususta Ermeni Komünist Hükümetinin fazla surette İsrar etmesi, kendisinin ismini değiştirmiş bir Taşnak Hükümetinden başka bir şey olmadığını ve aynı emperyalist ve fütuhate bir millet olduğu fikrini vermekten başka bir şeye yaramaz. **Muahedenin** sair mevadında dahi ihtirasata delâlet eden ve bir galibin mağluba zorla kabul ettirmesi tarzında bir madde göremiyoruz. Bizim Ermenilere bahşetmiş olduğumuz cemaat hukukunun aynını mütekabildi Ermenistan İslâmlarına da bahşettirdik ve Ermenistan'la Rusya'nın denizden muvasalasını her suretle teshil etmemize mukabil Ermenistan'ın da bilmukabele Rusya ile muvasalamızı teshil etmesini talep eyledik.

Silah meselesine gelince: Ermenistan Hükümetine karşı hiç bir suiniyetimiz olmadığını en büyük delili; memleketi müdafaa için her türlü tahkimat yapmasına razı olmamız ve yalnız onları silâhlarından tecrit etmemizdir. Maamafi akdolunacak konferansta bu bapta vereceğimiz izahatta imkân kabul ettiği mertebede bunu tekrar ispata hazırız». **Ermenilerin** şu tadil teşebbüsatı bu suretle

²⁸- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.151

²⁹- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.151

Ermenilere karşı reddedilmiş bir halde bulunuyor.³⁰ Ancak Rusların bu meselede ne derecelerde musır olduğunu anlamak bittabi bizim için elzemdir. Pekâlâ biliyorsunuz ki, muhadenet ahitnamesi - ki maddeleri parafe (imza) edilmemiştir - bunun imzasına mâni olan keyfiyet, **Van ve Bitlis vilâyetlerinden bazı aksamın Ermenistan'a ilhak şartı**, mütekaddimi ve bu şartı muallakın son mülakatta Çiçerin tarafından dermeyan edilmiş olması keyfiyeti idi ve bu mesele Heyeti Celilenizde gayet amik ve hararetle müzakerata mevzu olmuş ve Heyetinizin izhar etmiş olduğu arzunun, Heyeti Vekilenin de perverde ettiği arzuya mutabik olması üzerine bundan kuvvet almış olan Hükümetiniz, hiç bir sebep ve bahane ile arazimizden, Misakı Millî dâhilinde bulunan ana vatanımızdan hiç bir yerin, hatta en büyük ittifakı siyasi mukabilinde bile terke imkân olmadığını Rusya'ya bildirdi. Sarfinazar etmesi ve binaenaleyh müşterek davada ta neticei muzafferiyetin husulüne kadar müştereken hareket edilebilmesi için ahitnamenin imza edilmesi keyfiyeti teklif edilmiş idi. Fakat bu ahitname elyevm imzaya iktiran edememiştir.³¹ Çünkü o zamanlar vaki olan itirazatımızı Çiçerin'e müdellel bir surette izah ederek, bu imzayı alabilecek olan memurumuz orada bulunamadı ve turuku muhabere ve muvasalanın da intizamsızlığı bu gayenin istihsaline mâni oldu.³² Hatta bir aralık Ruslar bize bir ahitnamei siyasi ile beraber bir de ittifakı askerî akdini, teklif ettikleri vakit zaten tek mühim esas ihtiva eden muhadenet ahitnamesinin şimdiden imza edilmesini menafine muvafik gören hükümetimiz eğer Heyeti Murahhasımız Reisi Moskova'ya avdet etmemiş ise, bunun Şark Kumandanı ve Heyeti Murahhasımız Reisi Kâzım Paşa tarafından imza edilmesini tensip etmiş ve Kâzım Karabekir Paşaya da bu yolda salâhiyeti tamme vermiştik ve bu, o sıralarda **Gümrü** de bulunan ve elyevm Rusya Sefiri bulunan (Medivani) tarafından da Rusya namına imza edilecekti. Fakat (Medivani'nin) pek haizi salâhiyet olmaması keyfiyeti Kâzım Karabekir Paşa tarafından da bu ahitnamenin imzasına mâni olmuştur. Mamafih böyle bir teklif dermeyan etmiş olan Rusya Hükümetinin, yani daha şümulü bir ittifaknamei siyasi ve bununla beraber bir ahitname ve bir de ittifakı askerî teklif eden Rusya Hükümetinin elbette eskiden muhadenet ahitnamesinin imzası için şart olarak dermeyan ettiği tekliften vazgeçmiş olacağını düşünmekte Heyeti Vekile ve Hariciye Vekâleti muhikti. Çünkü biz her suretle bu şartı katiyen ve katibeten kabul edemeyeceğimizi barbar bağırılmış ve gayri resmî olsa bile Moskova'nın simai ittilana isal etmiştik. Muhadenet ahitnamesini imza etmeyen bir Hükümetle, bu şart vaki kaldıkça, hiç bir veçhile Rusya Hükümetiyle müzakerata girişilmeyeceği bediin idi. Binaenaleyh biz zaten Rusya Hükümetinin fikir ve kanaatinde büyük bir tahavvül husule geldiğini zan ve tahmin ediyorduk ve maalmemnuniye beyan ederim ki; bu zannu tahminimizde katiyen aldanmamışızdır ve bugün o şart ortadan kalkmış, mürtefi olmuştur. Bu ve bundan evvel irat ettiğimiz sualler hakkında Rusya Hükümetinin ne düşündüğü hakkında Heyeti Celilenizce gayet sahih ve resmî ve muhakkak malûmat hâsil olmak için Çiçerin'in bendenize cevaben göndermiş olduğu notayı kiraet edelim. (Tarihlerini söyleyiniz sedaları). Tarihlerini mukayese mi edeceksiniz? Herhalde son zamanlarda alman bir şeydir. Söylemeyeceğim demedim ki. Ben izahat verirken silsilei kelâmımı yalnız tarih öğrenmek gibi manasız bir kayıt ile bozmak doğru değildir zannederim.³³

Ankara'da Hariciye Vekili Ahmet Muhtar'a

Sovyet Hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden aldığı son notadan dolayı memnuniyeti arnikasını beyan ve Avrupa emperyalizmine karşı tedafüi bir mücadelede iki müttefiki tabii hükmünde bulunan Türkiye ve Rusya'nın çalışıcı ahalisi arasında hüsnü tefahüm esasgir olmasından naşı bahtıyarlığını izhar eder.

Sovyet Hükümeti;

Rusya hakkındaki hissiyatınızın sıhhatinden biran şüphe etmemiş olduğu gibi bu mütekaabil emniyet ve tefehhümü teyit için Türkiye Hükümetinin salifüzükir notalarda işaret olunan noktai nazarlarını

³⁰- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.152

³¹- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.152

³²- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.152

³³- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.152

izaha da hazır ve amadedir. Maverayı Kafkasya'da sulh ve müsalemetin ancak iki milletin, mütemerkiz idaresiyle teessüs edebileceğine (dikkat buyurmanızı rica ederim) Maverayı Kafkasya'da ancak iki milletin mütemerkiz idaresiyle teessüs edebileceğine ve düşmanlarımızın Türkiye ve Rusya milletleri arasına ilka etmeğe çalıştıkları halde çok şükür muvaffak olmadıkları suitefehhümlerin Hükümeteynden her birinin Avrupa'da takip edeceği siyaset hakkında diğerini haberdar etmek suretiyle kabili icra olduğuna göre izahatı lâzimeyi kemali memnuniyetle ita ediyoruz.

Birinci mesele; Ermenistan'a- mütedairdir. Rusya Hükümeti Türkiye ile Ermenistan arasındaki sulhun, milletler tarafından bizzat talini mukadderat edilmesi prensibine müstenit olması lâzım geldiği fikrindedir. Taşnakların Şark cephesi kumandanlığıca tahammül edilemeyecek derecede mezalim irtikâp ettiklerini Sovyet Hükümeti tasdik etmekle beraber Türkiye ahalişi de dâhil olduğu halde bilcümle komşuları hakkında yalnız hissiyatı dostane ile mahmul olan yeni Sovyet Ermeni Hükümetinin Ermenistan'da sakin ahali İslamiye hakkında külliyyen tebdili siyaset edebileceğine kaviyyen mutmain bulunuyoruz. Yine bu cümleden olmak üzere Rusya Hükümetinin Türkiye ahali ve Hükümetlerinin dahi Ermenistan Hükümetiyle amele ve köylü ahalisine dost bir Hükümet, dost bir millet nazariye bakacağına ve gerek ahali mezkûre, gerekse Sovyet Hükümeti Cumhuriyesi hissiyatı hasenesini ispat edebilmesi için Türkiye ordusunun **Gümrü livasıyla Kars livasının** Şimal ve Şarkındaki nukatı saireyi tahliye için bilâ teahhür bilcümle tedabiri Türkiye Hükümetinin ittihaz edebileceğine kanaati tammesi vardır. Fikrimize göre mevakii mezkûrenin tahtı işgalde bulunması keyfiyeti Türkiye ile Ermenistan arasındaki hattı hududun bir hattı kati olacağına delâlet edemez.

Malûmu âlinizdir ki, Ermenilerle yapılan sulh ahitnamesi mucibince hattı hudut taayyün etmiştir ve ahitnamenin şeraiti sairesi icra edilinceye kadar bittabi ordumuz son gittiği mahalle kadar yerleri de lehine olarak elde tutacak. Bugün karargâh **Kars'ta, Gümrü** işgalimiz altındadır ve (**Sinay**) **istasyonuna kadar şimendifer** hattını lâyenkati teftiş etmek hususunda istihsal etmiş olduğumuz hakkı imtiyaz da memurini mahsusamız tarafından elyevm icra edilmektedir. Demin ahzetmişim ki, Ermenistan'da husule gelen inkılâbı siyasi zahirî ve surî bir inkılâptır. Elyevm halkın yüzde doksanı eğer tabir caiz ise - gayri Komünisttir ve hatta memleketin içinde birçok yerlerde Taşnak'larla Komünistler arasında hunrizane mücadelât devam etmektedir.³⁴ Bu ahvalin delaletiyle de hükmedebiliriz ki, bugün Ermenistan'da hakikî bir Komünist idaresi teessüs etmemiştir. Binaenalâzaiik Rusya Hükümeti arzu ettiği halde, hattâ kuvvei askeriye de bulundurduğu halde henüz Komünize edemediği bu memleketi Kominize etmek için silâhtan gayri her türlü vesaiti iknaiyeye ve bunu tesahup ettiğine delâlet edecek teşebbüsâtı fiiliyeye tevessül etmekten geri kalmayacağı bedihidir. İşte bu vaziyet cümlesinden olmak üzere zaten ahitname mucibince tahliyeye mecbur bulunduğumuz mahallerin, bir cemile olmak üzere, yani Ermenileri kendilerine celp ederek memleketi Kominize etmek üzere, şimdiden tahliyesini bizden talep ediyorlar. Biz ise, malûmu âliniz olduğu veçhile, şeraiti sulhiyenin hemen az çok aksamını tatbik ettirdik. Yalnız silâh meselesi kalmıştır. Çünkü zaten ahitnamede silâhların teslimine dair sarih bir kayıt yoktur. Silâh teslimi, malûmu âliniz olduğu veçhile, ilk mütareke şeraitindedir.³⁵ Bu ilk mütareke şeraitinden olan aksam esiiha tamamen alınmıştır. Fakat maksat, öteden beri arz edildiği veçhile, Ermeni'leri mahv ve imha etmek, bir milleti hakkı hayattan mahrum etmek olmayıp, ileride dahi tahavvül edecek inkılâbatı âlem neticesi olarak emperyalist Devletlerin elbette bize karşı bir âleti zulmümü olmasını menetmek için kendilerini silâhlarından tecrit etmek lâzımdır. Binaenaleyh onlar iddia ettikleri veçhile komünist iseler kendilerine silâhın lüzumu, olmayacağına nazaran biz bu silâh maddesinin lüzum ve tatbikinde musırrız ve lâyenkati orada bulunan kumandanımız marifetiyle bu maksadın tahsiline himmet edilmesi talebinden de bir an hali kalmıyoruz. Bunun için Mösyü Çiçerin'in şu notasında en son okuduğum fıkranın mucibi tesir olmaması iktiza ettiği mütalâasındayım.

Maverayı Kafkas'taki diğer Devlete yani Gürcistan'a gelince; Rusya Sovyet Hükümeti bu devletle (1920) senesi mayısında bir ahitname akdetmiştir. Çiçerin diyor ki; ahidnamei mezburun tamam bir

³⁴ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.153

³⁵ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.153

metninin derhal tarafımıza tebliği için talimatı lâzıme verilmiş olduğundan bunun birer suretleri Tiflis'teki mümessiliniz Kâzım Bey vasıtasıyla Ankara 'ya ve Ermenistan'da Kâzım Karabekir Paşaya tebliğ edilecektir. Rusya ile Gürcistan arasında münakit mezkûr ahitname esastı dairesinde Gürcistanlı bir sulh akdini Rusya Hükümeti, Türkiye menafii noktai nazarından mucibi fayda görmektedir.

Burası tabii, gayet şayanı dikkat bir noktadır. Demin de arz temiştim ki, Gürcistan; 1920 senesi mayısında Sovyet Rusya Hükümetiyle akdetmiş olduğu ahitnamenin hududa taallûk eden ahkâmı mucibince Ardahan ve Batum livaları Gürcistan memleketi dâhilinde kalıyordu. Rusya Hükümeti, bununla, o ahitname dairesinde tanıyacağımız Gürcistan ile bir sulh ahitnamesi akdediniz demek suretiyle şimdiden bize, Ardahan ve Batum' u Ermenistan'a terk ediniz diyordu.³⁶ Bundan tabii başka bir mana çıkamaz (öyle şey yok sesleri). Bendeniz de ederiz demedim.

Hasan Basrî B. (Karesi) — Öyle muahede olamaz.

Haricîye Vekâleti Vekilî Muhtar B. (Devamla) — Zatı âliniz itiraz buyuracağınız yahut istizah edeceğiniz veya mevzuu münakaşa edeceğiniz nıkâtı lütfen kayıt buyurunuz, ondan sonra müzakere ederiz. Siz bundan ne kadar müteessir iseniz Hariciye Vekili olmak münasebetiyle ben belki zatı âlinizden daha ziyade müteessirim. Bunun berveçhi peşin bilinmesini rica ederim.

Hasan Basrî B. (Karesi) ^— İhtara lüzum, yok, onu bilirim.

Hariciye Vekâleti Vekili Muhtar B. (Devamla) — O halde sizin silsilei kelâmımı kesmemenizi bilhassa istirham ederim. Bundan evvel Moskova'da bu Ermenistan ahitnamesinin, böyle Ermenistan'da bir inkılâbı siyasi husule getirmesi üzerine, tekrar tetkik ve münakaşası için bir konferans akdini ve bu konferansta bilcümle mesaili şarki yenin de mevzuubahis ve müzakere edilmesini teklif eden Rusya Hükümeti, bize vaki olan teklifinde; bu konferansın Rusya, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan murahhaslarından mürekkep olacağını söylemiş ve Gürcistan'ı meskûtünan geçmiştir. Bu, bittabi nazarı dikkatimizi celp etti. Hâlbuki. Kafkasya'da müstakar bir hali siyasi, bir vaziyeti siyasiye ihdası Rusya Hükümetince, onun menafii noktai nazarından matlup ve müstelzem olunca, onu teşkil eden devletlerden biri olan Gürcistan'ın tabii ihmal edilmemesi iktiza ederdi. Malûmu âliniz, Gürcülerin bugün Gürcistan'da sosyal demokrat Hükümeti, yani menşevik bir Hükümeti vardır ve Bolşevizm aleyhtedir. Şimdi Ermenistan'ı (Bolşevizm) etmek isteyen Rusya Hükümetinin Gürcistan'ı (Bolşevize) etmesi gayet tabii bir keyfiyettir. Fakat Gürcistan buna mukavimdir ve Rusya Hükümeti Gürcistan hududunda tahşidatı askeriye yapıyor A^e fırsat düşürürse ve imkân bulabilirse kuvayi müsellâhaya da müracaat ederek orasını Bolşevize edecektir. Fakat bunun sühuletle kabili istihsal bir maksat olmadığı kendisince de mecezum olan Rusya Hükümeti, zannediyorum Gürcistan'ı dairei nüfuzu siyasisine ithal edecek bir şekli idarenin tesisine hadim olacak tedbir cümlesinden olmak üzere bize böyle bir teklifte bulunarak onu kendisine celp etmek istiyor ve bu Rusya'nın lâyetegayyer propaganda usulü cümlesinden olan bir tedbirdir. Halbuki bizim, daha evvelce Rusya tarafından almış olduğumuz bazı teminat vardır ki teminat denemezse de - beyanatı resmiye vardır ki: Rusya Hükümeti bizim **Ardahanı** da ve daha ilerisini de işgalimize müsait bulmuştur.³⁷ Bugün ittifakımıza fevkalâde ragıp olduğu bir zamanda eski beyanatını unutarak, Rusya'nın şu teklifinde Gürcistan'ı meskûtünan bırakmış olması, mühmel bırakmış olması keyfiyeti elbette bir maksadı mahsusa müstenit olmak iktiza eder. O maksat da, arz ettiğim maksattır ve zannediyorum ki, bu maksat Moskova'da vuku bulacak müzakeretta, tarafeynin yekdiğerine vereceği ifade üzerine ibtina edecektir ve Rusya Hükümeti zaten Misakı Millî dâhilinde bulunduğu kani olduğu bu livalar üzerinde hakimiyetimizin tayinine delâlet edecek bir iddia ve tedbirde bulunmayacaktır zannı kavisindeyim. Fakat her halde Heyeti âliyeniz, Hükümetinizin bu noktada son

³⁶- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.153

³⁷- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.154

derecede gayret ve metanetle bu maksadı temine çalışacağına emin olabilirsiniz. Bu meseleyi Gürcistan bahsinde bir kere daha mevzu bahis edeceğim.

Çiçerin devam ediyor: «Taraflardan irat edilen suallerden en ehemmiyetlisi Rusya ile İngiltere arasındaki müzakerata taallûku olan sualinizdir. Türkiye'nin İtilâf Devletleriyle iadei münasebat etmesi bizce şayanı arzu olup olmadığını soruyorsunuz. Bu sualinize bir samimiyet ve uhuvveti tamme dairesinde itayı cevap edeceğiz.

Bizim ve sizin İtilâfî Yun ile olan münasebatımız arasında bazı mertebe asarı müşâbehet bulunduğu cihetle mezkûr suare âdeta nefsimize hitap ettiğimiz bir soru gibi cevap vermeğe çalışacağız. Rusya'da Sovyet şekli idaresi teessüs eder etmez, bütün cihan ile akdi sulh arzusunu izhar ederek Rusya arazisi üzerinde, yani şimalde Sibirya'da, Ukrayna'da, Kırım'da velhasıl her tarafta irticai himaye eden itilâf Devletleriyle akdi musaleha için müracaatı müzekkerede bulduk. Fakat bu devletler, ilk devrede bizi imha edecekleri kanaatinde buldukları için bizimle müşâfeheye bile temayül göstermedi.

Bilâhare müzafferiyetlerimiz tevali edince bizimle resmî surette mükâleme teşebbüsünde bulundular. Şimdi Rusya'da Sovyet Hükümetinden başka kendilerine muhatap olacak kimse kalmayınca, Rusya ahâlisinin kendi lehlerine birlikte olmadığını ve Sovyetik hâkimiyeti, Devletinin müdafaaya kadir bulunduğunu görünce işte şimdi büyük tereddütle müterafik olmakla beraber bizimle münasebatı dostane ve müslihanede bulunmak arzusunu izhar ediyorlar. Şimdilik İngiltere ile İtalya bu tarife girebilmiştir. Filvaki Londra'daki heyeti murahhasımız ile İngiltere müzakereden, İngiltere Hükümeti bir sulh aktı için bizimle müzakeratı siyasiyeden kaçarak, yalnız iki memleket arasındaki münasebatı ticariyeyil iade ile iktifa etmek istiyor.³⁸ Sovyet Hükümetinin ileride resmen tasdikine intizaren, ticaret mukavelenamesine fevkalâde haizi ehemmiyet bazı mevaddı siyasiye dercettirilmesine gayretten hali kalmıyor. Mevaddı mezkûreden bazılarını İngiltere ceraidi Tesmiyesinde gördüğümüz veçhile berveçhi âti zikrediyorum diyor ve İngilizlerin teklif ettiği tarafeyni âkideynden her biri diğer taraf hakkında hasmane muamelât ve teşebbüsattan ve arazisi haricinde diğerinin müeasesatı aleyhinde ya doğrudan doğruya veya bilvasıta propagandanadan içtinap edecektir.» En ziyade korktukları nokta da budur ve başlarına gelecektir tabii.

Okumağa devamla «Bilhassa Rusya Sovyet Hükümeti İngiltere'ye hasan ve menfaatine muzır her türlü teşebbüs ve telkinattan feragat eyleyeceği gibi asıl İngiltere dâhilinde, İngiltere İmparatorluğunun aksamı sairesinde ve Kafkasya ile Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da bu misilî propagandalara müzaheretten sarfinazar edecektir,»

Son ölümünün nerede olduğunu görüyor.

Diğer madde: «Rusya Hükümeti bu kabil teşebbüs ve telkinattan kendi tebaasını da meneyliyecektir» **Çiçerin diyor ki:**

«İngiltere bizden, bizim gibi bütün bir cihana karşı, gayri müsavi vesaitle mücadele ederek ihrazi muvaffakiyet eden bir galipten değil, bir mağlûptan istenebilecek taahhüdâtı siyasiye talebinde bulunuyor.³⁹ Biz bu maddeleri kabul şöyle dursun, onların münakaşasını bile reddettik. Biliyorsunuz ki, İngiltere, bilcümle Garp Devletleriyle her türlü muhasebatımızı kat etmemizi istiyor. Öyle bir şey istiyor ki, kabulümüz halinde bizim için zinde bulunmanın imkânı kalmaz. Bu nıkatı tetkike bile lüzum görmedik. Böyle vaki olan reddimize İngiltere Hükümetinin, henüz ne cevap vereceğini bilemiyoruz.

Daha geçen temmuzda muvafakat edebildiğimiz yegâne şey atıysen Rusya ile İngiltere arasında akdedilecek muahedenameye tarafeynin yekdiğeri memaliginde veya haricinde hafî teşebbüs veya propaganda da bulunmaktan mukabele ten sarfinazar edecekleri hususunun bir prensip olarak kabulünden ibaret kalmıştır.

³⁸ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.154

³⁹ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.155

Mevzuubahis olan Ticaret mukavelenamesine gelince :: Bu mukavele eylem derdesti tezekkür olup bunun sureci posta ile tarafınıza irsal edilmiştir. İşte İngiltere ile olan' münasebatımız bunlardan ibaret olup sekiz aydan beri Heyeti murahhasamızın bilânetice Londra'da bulunmakta olmasına nazaran, hissiyatıma, İngiltere'nin bizimle bir ticaret' mukavelesi akdine lüzumu acil görmediği merkezindedir. (Yani bizi aldatıyor). Zavahiri ahvale bakılınca İngiltere'nin Rusya hayatı iktisadiyatını tamir için makine ve sair ihtiyacı müruru zamanla ne kadar istidat ederse kendisiyle uyuşmak hususunda o kadar uysal olacağımız zihabında bulunduğuna hükmetmemiz iktiza ve icap eder. İngiltere resmen sulh akdetmenin bizi kendisine, bu suretle siyasetine raptedebileceğim ümit ediyor. Size şurasını Sildirmek isteriz ki, İngiltere bu mebhaste pek ziyade aldanıyor.⁴⁰ İtilâf Devletleri meyanında kendisinden en az zarar gördüğümüz İtalya ile olan münasebetimiz meselesinde dahi İngiltere bu suretle aldanmıştır. Filvaki İtalya ile aramızda olan mücadelede en az müteaddi olmuştur. Rusya ile İtalya, Ticaret mümasilleri teatisini tahtı karara almışlar ise de İtalya Hükümeti tayin ettiğimiz mümessillerin Roma'ya muvasalâtlarını tehir için elinden geleni yapmaktan da hâli kalmıyor. **Fransa'ya gelince: Bize karşı şimdiye kadar hasım kalmıştır.** Bu Devletle aramızda hiç bir müzakere vaki değildir. Daha pek uzun bir zaman aramızda müzakereye yol bulunamayacağı zannı kavisinde bulunuyoruz. İngiltere'nin size teklif attı bulunduğunu ve Türkiye Hükümetinin İtilâf Devletleriyle iadei münasebat edebilmesi hakkında Rusya'nın ne fikirde olduğunu sual ediyorsunuz. Bizim takdirimiz şudur ki, şimdiye kadar yaptığınız gibi, emperyalist itilâf Devletlerine karşı bakemai muvaffakiyet icra ettiğiniz mücadelâtı kahramanane ile memleketin istiklâl ve masuniyetini müdafaa ediyorsunuz. Bu müsaraa mezkûr Devletlerle Türkiye arasında iki suretle neticelenebilir: Türkiye ahali, doğup büyüdüğü vatanından ve bilhassa İstanbul'dan Avrupa fütuhatçılarını ya silâh ile tart ve ihraç eder, yahut İtilâf Devletleri Türkiye ile cereyan, eden bu müsaraada Türkiye halkının şeref ve haysiyetini ve istiklâlini sonuna kadar müdafaa azim ve kadir olduğuna kanaat getirerek, bir girizgâh bulmağa çalışarak harpten sarfinazar eyerler. Fakat Rusya Şûraları Hükümeti bilir ki; emperyalist Hükümetler fethettikleri yerlerden bir sureti muslihane de feragat edemezler. Onların indinde hak ve adaletin bir mana yoktur. Onlar yalnız kuvvete boyun eğerler. Eğer Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine İngiltere Hükümetinden teklif at vaki ise biz öyle düşünüyoruz ki, İngiltere bu teşebbüste samimi değildir. Onun bu veçhile hareketinde iki maksadı olabilir. Ta kendisini kahramanane müdafaa eden Türkiye halkı, araşma inhilâl esbabını sokarak kuvvei mukavemetini kesretmek son zamanlarda buna şiddetle tevessül etmiştir) ve yahut Sovyet Rusya'sı ile olan mücadelesinde Türkiye'yi kendi tarafına celp eylemektir. (Bu da Rusya'nın dahi Anadolu Hükümetine de ne derecelerde büyük kıymet verdiğini gösterir büyük bir sözdür). Fakat biz öyle zannediyoruz ki, bu plânlar faidesk ve neticesizdir. Çünkü Türkiye Hükümeti ile Rusya arasındaki menafi hiç bir vakit tearuz edemez. Her an teceddüt eden dostluklarını ihlâl eyleyemez.⁴¹ Maahaza milletin (Yani Türkiye'nin), bir hayatı müsalemeye kavuşarak, yedi seneden beri devam eden nice muharebatta duçar olduğu cerihalarını sarmağa müsait surette hitamı mücadelâtı temin edebilecek teklifinden evvel vaki olacak teklif atın aleni ve resmî olmasını ve akabı vukuunda Türkiye topraklarının ve bilhassa payitahtın, .hangi milice mensup olursa olsun» kuvayi ecnebi yeden derhal, tahliye etmesini talep etmelidir (ki, Hükümetinizin şimdiye kadar takip ettiği bundan sonra da takip etmek azminde bulunduğu meslekte budur). Esnayı, müzakerede Türkiye toprakları, üzerinde ecnebi kıtaati askeriyesinin bulunması Hükümeti gayri müsait, biri mevkide bulsa olacak bir .tehlike, daim teşkil eder. Rusya Hükümeti, toprakları üzerinde ecnebileri ,tart ve ihraç, ettiği gündür ki, Beynelmilel mevkiini tarsine ve emperyalist devletlere kendisini saydırmağa. Muvaffak olabilmıştır. Rusya'nın payitahtı, ecnebi işgali altında bulunsaydı Londra müzakeratında istiklâl ve maneviyatını muhafaza etmek pek müşkül olurdu.

İşte hututu amelîyesi dâhilinde izah edilmek üzere noktai nazarımız budur. Bu, noktayı. daha ziyade tafsile hazırız. Tarafınızdan tafsilât ve izahat. Almak arzusunda bulunabileceğiniz bilcümle sualleri irat edebilirsiniz. Neticei kelâm olarak şurasını-beyan ederim ki; Bimisillû nikatı nazar teatisi

⁴⁰- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.155

⁴¹- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.155

keyfiyetinin ehemmiyeti fevkalâdesi vardır ve Türkiye »Büyük Millet Meclis 'Hükümetinin bu bapta irat- etmek lutrunda bulunacağı suallere karşı beyanı fikir ve mülâhaza etmeği pek arzu ederiz.⁴²

Hariciye Komiseri

Çiçerin

Hariciye Vekaletî Vekîlî Muhtar B. (Devamla) — Binaenaleyh Moskova'ya gittiğimiz vakitte bu tarz müzakere! tahriryeyi idame etmek suretiyle, Moskova'ya da konferansın içtima .edeceği gamanda akdettirecek herhangi ahit-, name esasını teşkil edecek mevat az çok teayyün ' etmiş olacak ve ümit, ederim ki» bunun,neticemi olmak üzere, bu ahitname gayet suhuletle akdedecektir,

Tekrar, Gürcistan meselesine, rücu edeceğimi arz etmiştim. Bundan evvel arz etmiş olduğum veçhile, bizim bidayeti muhaaematta vaki olan teklifatımızı sükutla geçiştiren Gürcistan hükümeti, vaziyetin gayet kavi bir surette. lehimize inkişafını gördüğü andan itibaren ve bilhassa 11 nci **Kızlordu aksamının** Ermenistan'dan ve diğer **Vrangel ordusunun** inhizamı üzerine hali kalan-.ordulardan bir kısmının Gürcistan ^hudutlarının üzerinde tahşidini görürü görmez.⁴³ Bizimle akdi müsâlâha teklifinde- ,bulundu ve süratle bizden, cevap istedi. Halbuki o sıralarda, şimdiye kadar tafsilen vaki olan beyanatından anlaşıldığına nazaran, Rusya ile müzakereye. girişmiş ve bütün Kafkasya'ya, şarka ait. mesaili.müşterekenin, teşekkül edecek bir konferansta müzakeresini) kabul etmiş olduğumuz, cihetle. Bittabi Rusya'nın noktai nazarını, yani her vakit Gürcistan üzerindeki vaziyetiyle, iktisadiyatılar harabatiyle, kudret ve kuvvetiyle haizi nüfuz olabilecek Rusya'nın noktai nazarı bilinmedikçe buna.cevap, vermeği muvafığı.ihtiyat görmedik. Binaenaleyh, yine bir teşebbüste bulunmak istedik ki, niçin Rusya Hükümeti bize vaki olan teklif te bir defa Gürcistan'ı ihmal etmiştir ve bu baptaki noktai nazarı nedir? Saniyen Gürcülerden de bize bu teklif dermeyan edildikte mayısta Ruslarla akdetmiş oldukları ahitnamenin-hududa taallük eden aksamı dairesinde bir Gürcistan'ın kabulünü. şartı .mütekaddim olarak bize dermeyan etmesinin sebebini de Öğrenmekte bittabi büyük fayda vardı.

Zannediyorum ki Kafkasya. Hükümetleri içinde bizim Hükümetimizin maksadı teşekkülünü- en ziyade bilenlerden birisi de.Gürcistan Hükümetidir. Bizim daima neşriyatımız, orada aksini göstermiştir. Gidenler, gelenler vardır. Bu hükümetin maksadı teşekkül ve takip ettiği gayei siyasiyeyi bildikleri ' gibi bilhassa Misakı Millî geçen sene .şubatta' İstanbul'da tertip ve tanzim edilip bilcümle Devletlere ve konferanslara tevdi edildiği vakit Gürcistan'ın da. orada mümessilleri vardı. Bunlar orada gazetelerle, bütün vesaiti saire ile ilân edilmişti. Bunu Gürcistan Hükümetinin bilmemesine imkân yoktu. Gürcistan Hükümetinin vaziyeti bu kadar gevşek ve zayıf olduğu halde, bir taraftan Sovyet Kırmızı orduları, hudutlarımızda tahşit edilmekte olduğu' ve diğer taraftan bizim gayet kahir ve arzu ettiği noktada amali siyasiyesini icraya kadir bir ordumuzun burnunun dibinde bulunduğunu gördüğü ve garp Devletlerinin hatta en kudretlilerinin bile, kendilerine muavenet yapmayacaklarına kanaat getirdikleri bir sırada bu kadar emperyalist; şekilde bir teklifte bulunması garip bir haleti ruhiyeye, delâlet, eder. İhtimal çok söyleyip az, koparmak gibi bir pazarlık maksadına da müstenit olabilir. Fakat her hal"de böyle bir teklifte, bulunmuştur. Biz. elyevm kendisine bir, cevap vermedik ve Rusya Hükümetinin bu mesele hakkındaki fikri henüz tavazzuh etmemiştir ve tavazzuh edinceye .kadar da buna cevap vermek arzu etmiyoruz, Fakat her halde şurasını Türkiye Büyük, Millet Meclisi. Hükümetinin. menafini azimei siyasiyesi cümlesinden olmak üzere zikrederim ki, bu Hükmet bu konferansla Gürcistan Hükümetinin dahi bir murahhas bulunduracak içtima, etmesinde kendisi için büyük bir fayda görür. Bunu istihsale çalışacaktır. Ve teşebbüste etmiştir. Şu halde, demek ki.biz, Gürcülere yapılacak..ahitname gayet mühim bir .mesele karşısında bulunuyoruz. O da, Misakı Millî dairesine, memleketin tamamı istiklâlini temin edeceğini addetmiş ve bütün memleketin efkârı umumiyesini ve bütün ^milletin izinde kuvvetini, ancak bu taahhülle etrafına toplamış olan bu hükümet elbette makamda mugayir, muhalif olabilecek bir ahitnameyi tezekkür ve imza edemez.

⁴² - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.156

⁴³ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.156

Fakat işte işin çetin ve nazik noktası burasıdır. Fakat kabili inkâr olmayan, hakikatten birside; Batum Limanının vaziyeti mahsusasıdır. Batum bütün Kafkasya cumhuriyetlerinin, orada yaşayan on iki milyona karışık muhtelif anasıra mensup milletlerin yegâne teneffüs penceresidir. Binaenaleyh Şarka ait enternasyonal bir vaziyeti mahsusası vardır. Fakat Batum'a olan bu alâka yalnız Kafkas Cumhuriyetlerine ait değildir. Rusya Hükümetinin, demin arz ettiğim' veçhile, birçok alâikten dolayı Batum limanı üzerinde alâkai mahsusası vardır. Binaenaleyh Ardahan'da müşkülâta uğramayacağı zannı kavisinde bulunan hükümetinizin bu meselenin hallinde iktihamı müşkül bazı teklif karşısında bulunması muhtemeldir. Onun için bu noktanın Heyeti Aliyenizce sureti mahsusası da teemül edilmesi iktiza eder. Pekâlâ, malûm olan hakayıktandır ki, bilhassa memleketin, devletin mukadderatı âtiyesini belki uzun seneler için takyit edecek olan bu gibi muahedatı derc edilecek bir karan katı alabilmek için evvelbeevvel Heyeti aliyenin muvafakatini tahsil etmek mecburiyetindedir. işte şu vesile ile Hükümetiniz bu mesailin esnayı tetkikinde Batum'a taallük eden meselenin ihdas edebileceği müşkülâtı ve bu meselenin halli ne suretle kabil olacağını tezekkürünü Heyeti Aliyenizden rica ediyoruz. Bunu isterseniz ileride bir celsei hafiyede ayrıca mevzuubahis ve münakaşa ederiz ve o müzakerattan Hükümetinizin istintaç edeceği' esaslar dairesinde Hükümette murahasalarına bu mesele hakkında talimatı lâzınıtiyi ita eder.⁴⁴

Mehmet Şükrü B. (Kârahisarı sahib) — Bir eelsei hafiyede mevzuubahis ederiz demiştik, o vakit daha iyi olur.

Hariciye V. V. Muhtar B. — Heyeti Celileniz nasıl kabul ederse bendeniz de onu kabul ederim. (Celsei hafiyede sesleri).

Mustafa Kemal Pş. (Ankara) — Şükrü Beyin teklifine temas eder bir teklifte bulunmak isterim. İhtimalâta ait olan mütâlâat münakaşatı mucip oluyor. O halde bunu da celsei hafiyeye terk edelim

Hariciye V. V. Muhtar B.

Müsaade buyurursâftız1 bu Şark Vaziyetine burada hatime verelim. Eğer tensip ederseniz Garp ile olan münasebatımıza dair beyanı malûmat edeyim. Bir defa Heyeti Celilenize demin de arz ettiğini veçhile, sureti katiye ve katibede emin ve mutmain olmalıdır ki, Hükümetimiz İtilâf Devletlerinin hiç birisi tarafından bir mana ifade eder lisanı resmî ile zikredilmiş bir teklife maruz kalmamıştır, Bunu iddia edenler yalan soyuyorlar. Bu Hükümet elbette kendi nakıs vasıtasıyla bir lüzumu hayatiyeye müstenit olmaksızın ve mecburiyeti hayatiye bulmaksızın bütün cihana ilelebet kafa tutacak bir1 mevkide değildir ve böyle bir şeyi makul Şinasi bir millet düşünemez. Nedir bizim gayemiz? Niçin biz müsellehan bu mukavemete karar verdik? Bunların elbette bir hududu vardır. Biz hiç bir vakit namütenahi, lâyüat velâyühsa metaliple ortaya atılmış bir millet, bir hükümet değiliz.⁴⁵ İstedğini müdrük bir milletiz. Mazimiz parlak olmakla beraber halimizi de derkeder, kendimizi neye kadir olduğumuzu da bilir bir milletiz. Bu millet tabir amiyane görülürse de gat manalıdır (Pişkin bir milletir). Binaenaleyh istediğini de bilir. Bizim istediğimiz; *hududu millî dâhilinde iktisâdi ve siyasi istiklâlimizdir*. Efendim, bunu bugün, gillî gıştan-ârî olarak resmî ve aleni bir lisanla bize dermeyan edecek ve kabul edecek her devlete şimdiden elimizi uzatmağa hazırız. Fakat btr yolda bir teklif elyevm, vaki değildir. İhtimal katiben vukua gelir. Az çok istidat yok değildir. Avrupa'daki cereyanatı saireyi takip eden Hükümetiniz, Avrupa 'dal Sevr ahitnamesini bize kabul ve tasdik ettirecek bir kudretin kalmamış olduğuna kanidir. Biz bu ahitnameyi kabul ve imza etmedik. Çünkü o bir hücceti katitedir. Onu kabul edemeyiz. Fakat Emin olunuz İtilâf Devletlerinden hiç birisinin parlamentosunun kabul etmeyeceğine ve hatta Fransız Parlamentosunun da reddedeceğine kani olarak söz söylüyorum. Bu millet haktan iktibas ettiği küvvei âzmiye ile böyle resmî bir teklif vukua gelinceye kadar 'intizar edecektir ve geldiği vakitte maksada milliyesini tatmin ettiğine kani olduğu gün akdi ittifak etmekte bulunduğu Rusya Hükümetini katiyen gücendirmeden akdi sulh edeceğiz; Fakat bu Hükümet, mesuliyetini gayri müdrük olduğunu gösterecek tarzda gayri resmî teklifâtı hüsnü telâkki edemez.

⁴⁴- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.156

⁴⁵- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.157

Çünkü bu gibi teklifât şimdiye kadar defa atla vukua gelmiştir. ***Bunları Fransızlar da yapmıştır, İngilizler de yapmışlardır, Amerikalılar da yapmışlardır*** ve elyevm de yapmakta bulunmuşlardır, Meselâ Fransa Hükümetinin teklifatının bunu geçen gün de arz ettim, belki üçüncüsü veya dördüncüsüdür - Son vuku bulan müracaatları bir üsera mübadelesini vesile ittihaz ederek Zonguldak'a gönderdikleri bir memuru mahsus marifetiyle vaki olmuş bir tekliftir. Eblehfiribanedir. Biz üserayı mübadeleye hazırız. Çünkü emin olunuz ki, üserasına karşı harbi umumide en müşfikane hareket etmiş olan bu âli cenap millettir ve o yolda kendilerine muamele edilmektedir ve Cenevre ahkâmı mucibince biz bunu her zaman iadeye hazırız. Kendilerine de teklif ettik. Aramamışlardır. Şimdiye kadar geçenlerde vaki olan tekliflerinde, evvelâ bizimkileri verin, sonra da sizinkilerini gönderelim ve ondan sonra müzakeratı sulhiyeye girişelim diyebilir.⁴⁶ Bir defa böyle muazzam bir iş, bugün bir milletin hayat ve mematının belki bitmez tükenmez istikbalinin taallûk ettiği bir mesele, böyle yüzbaşı gibi, sefaret kâtibi gibi ufak memurlarla müzakeresi kabul edilecek derecede küçük değildir. Bu işler resmî salâhiyeti haiz memurini mahsusâhın müzakere edebileceği meselelerdir. Onun için ***kendilerine verilecek cevapta; mübadele meselesi sulh müzakeratına katiyen esas ve mukaddeme olarak kabul edilemez, o insanî bir meseledir. Teklif edilmiş olan şerait dairesinde bunları yapmağa her zaman hazırız. Sulh müzakeresi meselesine gelince: Sevr Muahedenamesi ortada bulunduğça hiç bir İtilâf Hükümetiyle hiç bir sebep ve bahane ile akdi musalâha edemeyiz***

.Binaenaleyh bu mesele böyle duruyor ve bir teklifi resmî vaki değildir. İngilizler de sevahilimize, Giresun'a, Trabzon'a lâyenkati adamlar göndermek suretiyle temas arıyorlar, maksatları güya şayanı kabul derecede bu millete hakkı hayat bahş edici şerait ile bize sulh teklif ettikleri halde kendimiz kabul etmiyormuşuz. Bir avuç şaki, bir avuç mütemerrit gelmiş, bir milletin üzerine konmuş, beyni paralyor, temerrüt ediyor, bu kadar akılâne, munsifane teklifleri kabul etmek istemiyor, propagandasını memlekete yaptırmak içindir. İşte Rusya ile aramızı bozmak için yapmış oldukları tedbir ve telkinat meydandadır. Elyevm bunda musırdırlar. Bugün hükümetimizin kanaatine yakın bir zan ile öğrendiğine nazaran, Sevir ahitnamesinin esaslı bir surette tadiline Fransız'lar ve İtalyan'lar biraz mütemayil görünmekle beraber mamafih biz tadil kabul etmiyoruz.⁴⁷ Biz bunu yok farz ediyoruz. Onlar söylüyorlar, yeniden murahhas gönderirlerse biz de gönde: r, yeniden Devletlerle akdi müsaleha ederiz. Bu malûm, bugün Fransa'da ve İtalya'da Sevir ahitnamesini esaslı bir surette, yani bizim kabul edeceğimiz zanlarma nazaran tadile bir meyil vardır. İngiliz'lerde katiyen yoktur.

İngiltere Hükümeti bugün Atina'da hâlâ Kıral Kostantin'i eline alabilmek ve kendisine şimdiye kadar takip ettirdiği maksadını yine Anadolu'da tahkim ettirmek için kendisine bir zemini müsait ihzarına uğraşıyor. Temerrüdünden vaz geçmemiştir. Ve daima bizi zaafa duçar edecek her türlü vesaite müracaattan hâli kalmıyor. Ne kadar hainane, ne 'kadar biârane olursa olsun bunları yapmaktan çekinmez. Çünkü bu milletin hasaili külliyesinden birisi de bu suretle hareket etmektir. Elhamdülillah bu ahvali müdrük olan Hükümetimiz bu gibi propagandaların memlekette icrayı tesir etmesine müsait zemin hazırlanmasına katiyen, müsaade etmemiştir ve etmeyecektir. Çünkü ettiği gün vazifesini suiistimal etmiş, büyük bir mesuliyet altına girmiş demektir. İşte Garp Devletleriyle olan vaziyetimiz budur.⁴⁸

Hulâsa etmek lâzım gelirse; Misaikı millî dâhilindeki memaliğimizin iktisadi ve siyasi istiklâli temin edilmek şartıyla biz dünyanın her Devletiyle der an saat akdi musalehaya hazır ve amadeyiz. Elverir ki bu teklif alenen ve resmen vukua gelsin ve müzakere içinde Sevir ânitnameşinin ortadan kalktığı, mürtefi bulunduğu tarafımızdan dermeyan olunan şartı mütekaidimi kabul edilmiş bulunsun. Binaenaleyh Heyeti Celilenizi ve bu vesile ile bütün Türkiye efkârı umumiyesini bunun hilâfına vaki olacak neşriyattan, telkinattan tahzir ediyorum.⁴⁹

⁴⁶ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.158

⁴⁷ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s.158

⁴⁸ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s. 158

⁴⁹ - T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII, s. 159

4. SONUÇ

Neticede Gürcüler Ardahan, Artvin'in bize terkine mütemayıl bulunuyorlar. Fakat Batum' dan sureti katiyede feragat edemeyeceklerini bildirdiler. Ardahan ve Artvin'i hemen şimdiden işgalini ve kendisi tarafından tahliyesini ve bunların memleketimize ilhakını, Batum için plebisite müracaat ederek göstereceği neticeye göre karar verilmesini teklif ettiler. Şimdi ordumuza ileri hareket emrini vermek Gürcü ordusu ile muharebe ederek buralarını almak vardı. Bir de kan dökmeksizin ordumuzu daima muntazam bir vaziyette bulundurarak ahvale göre sevk etmek vardır. Şüphesiz ki biz kan dökmeksizin buralarını almak ve ordumuzu daima kuvvetli bir vaziyette bulundurmak istedik ve bunu tercih ettik. Ancak Gürcüler bizi oyalayarak tamamıyla Bolşevikleri mağlup ve ordularını takviye ettikten sonra ve ihtimal ki İtilâf Hükümetlerinden de lâzım gelen muaveneti gördükten sonra buralarını katiyen vermemek isteyeceklerdir. Buna karşı biz oralara girip İslâmları Gürcülerin elinden kurtarmak, orada teşkilâtı askeriye yaparak Müslüman kardeşlerimizi tahlis edecek veçhile şimdiden oralarını işgal etmeyi musirrerı talep ettik. Aynı zamanda Taşnaklar da zuhur etmişti. Bize iltica etti ve dedi ki biz ancak Türklerin sayesinde temini mevcudiyet edebileceğiz. Onun için biz ancak sizin himayenizi istiyoruz ve sizden lütf bekliyoruz, diyerek bize iltica etti. Şüphesiz ki yeni teessüs etmekte olan bu hükümet bidayette gayet zaif bulunduğu için bu gibi hareketlerde bulunabilirler. Fakat bir tarafta böyle hakikî bir düşman, bir tarafta kesbi kuvvet eden bir düşman bulunduğu için, diğerinin denizden şimendiferle her türlü muavenete ... Bunların içinde biz ordumuzu tabîi takviye ediyoruz, tahşid ediyoruz. Bunların da en ziyade muzir olanlarını istihdaf ediyoruz. En ziyade muzir olan en ziyade kuvvetli olandır. Ancak bu kuvvet şimdi düştüğü muztar vaziyetten kendisini kurtarmak için bize istediğimiz yerleri muharebesiz verecek olurlarsa oralarını alırız. Ordumuzun bir kısmıyla istediğimiz gibi hareket ederiz.

Gürcülerle sulh yapmak isterken bundan fedakârlık yapmak olmaz. Sonra o düstur duçarı zaaf olur. Şimdi bizim, Gürcü sefaretı vasıtasıyla Gürcistan Hükümetine tebliğ ettiğimiz şifahî bir nota, ki bugün de Ardahan lıvasını ve Artvin kazasını ihtiva eder. Buraları bize iade ve teslim edecekler. Diğer taraftan Batum limanı ve şehri için ahalsinin reyine müracaatla vaziyeti tespit olunacaktır. Misakı Millînin emrettiği kaydı ifade ediyoruz. Şimdi bu esas dairesinde ve Misakı Millînin emrettiği bir sulh yapmak isterlerse ona vazı imza edebiliriz. Fakat Batum bilâ kaydü şart terk olunacaktır kaydını ihtiva eden bir sulha vazı imza edemeyiz.

Karsı işgal ettik, Gümrü'yü işgal ettik ve daha birçok yerleri işgal ettik. Ermenistan kominize olmuştur ve komünist bir Ermeni Hükümeti vardır. Yani elviyei selâseye dâhil olan yerlerden çekiliniz demediler; yalnız Gümrü'yü tahliye ediniz dediler. Kars'ın şarkından, şimalinden çekilmesini bize teklif ettiler. Biz bu teklife riayet etmedik ve etmediğimizden dolayı da onlar bizimle muharebe etmediler ve edemediler.

KAYNAKÇA

Yararlanılana Kaynaklar:

a- Resmi Kaynaklar:

- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1920), I,
- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi sekizinci içtima 3.1. 1337 Pazartesi, VII

b-Diğer kaynaklar

- Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1970, Ankara,
- Aptülâhat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991
- Fahri Belen, Türk kurtuluş Savaşı Askeri , Siyasi ve Sosyal Yönleriyle, Ankara 1983
- Selahi R. Sonyel, Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş savaşı, II, Ankara, 2008
- Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara, 1995